

UDK: 329 (497.6) "1910/1912"

Izvorni znanstveni rad

O POČECIMA DJELOVANJA HRVATSKE NARODNE ZAJEDNICE I HRVATSKE KATOLIČKE UDRUGE U PARLAMENTARNIM UVJETIMA¹

Zoran Grijak

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U radu se analizira profiliranje hrvatske politike u Bosni i Hercegovini uoči i nakon proglašenja Zemaljskog statuta (Ustava) i konstituiranja Bosanskohercegovačkog sabora 1910. godine. Pri tome se uzima u obzir širi politički kontekst. Hrvatske političke opcije analiziraju se napose s obzirom na dinamične promjene u političkom životu Bosne i Hercegovine u vrijeme uspostave parlamentarnog sustava. One su vodile prema homogenizaciji muslimanske politike na vjerskoj osnovi te, općenito, postavljanju hrvatske i muslimanske politike na konfesionalne osnove, radi prilagodbe konfesionalnom ustroju izbornoga tijela. Nespremnost svjetovne inteligencije i franjevacu u Hrvatskoj narodnoj zajednici da stranački program prilagode konfesionalno ustrojenom izbornom tijelu i pristanu na sporazum s novoutemeljenom Hrvatskom katoličkom udrugom dovest će do rascjepa u hrvatskoj politici u parlamentarnom razdoblju i njezina kontinuiranog slabljenja, sve do postizanja kompromisa 1912. godine. Ocjene i zaključci iznijeti u radu pretežitim se dijelom temelje na dosad neiskorištenom arhivskom gradivu, čiji je dio uvršten kao prilog radu.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Austro-Ugarska Monarhija, Ustav 1910., Bosanskohercegovački sabor, Hrvatska narodna zajednica, Hrvatska katolička udruga, Muslimanska narodna organizacija, Musli-

¹ Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenog projekta *Katolicizam, islam i pravoslavlje u identitetskim procesima u BiH*, (019-0190612-0599), provedenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

manska samostalna stranka, Srpska narodna organizacija, parlamentarno djelovanje

Uvod

RAZDOBLJE USPOSTAVE PARLAMENTARNOG SUSTAVA u Bosni i Hercegovini 1910. imalo je iznimno političko značenje, podjednako za Bosnu i Hercegovinu kao i za širi srednjoeuropski i jugoistočnoeuropski/balkanski prostor. To je ujedno bio prvi i nužan korak za njezinu integraciju u državnopravni sklop Austro-Ugarske Monarhije. Proglasom ustavnosti započeo je s radom i Bosanskohercegovački sabor te se i unutarnji politički život prilagođava europskim uzorima, premda je parlamentarni sustav u Bosni i Hercegovini, napose kada je riječ o kompetencijama Bosanskohercegovačkog sabora, bilo znatno uži i restriktivniji nego u drugim zemljama Monarhije. U ovome radu neće se analizirati značenje uspostave parlamentarizma u Bosni i Hercegovini s obzirom na monarhijski i širi europski politički sustav, nego utjecaj najave i uspostave parlamentarizma na unutarnje političko profiliranje hrvatske i muslimanske politike u tom razdoblju. Naime, činjenica da je parlamentarni sustav bio utemeljen na konfesionalnom principu, donekle modificiranom uklapanjem staleških kurija unutar konfesionalno ustrojenog parlamentarnog tijela, dovela je do potrebe ubrzanog programskog preustroja stranaka na tom principu. U srpskoj politici to je već bilo provedeno, dok će se u hrvatskoj i muslimanskoj politici provesti ubrzano 1910. te imati značajnije posljedice na hrvatsko-muslimanske odnose, a napose na buduće profiliranje hrvatske politike, jer je time interkonfesionalna sastavnica programa Hrvatske narodne zajednice (1906.), kojom se, u cilju uklapanja muslimana u hrvatski nacionalno-integracijski proces, priznavala višekonfesionalnost hrvatske nacionalne pripadnosti, doživjela definitivni neuspjeh, a u novouspostavljenom konfesionalno ustrojenom parlamentarnom sustavu i nemogućnost svoje političke artikulacije.

I. Osnutak Hrvatske katoličke udruge – postavljanje hrvatske politike na konfesionalne temelje

U vrijeme uspostave parlamentarnog sustava u Bosni i Hercegovini djeluju dvije hrvatske političke organizacije, Hrvatska narodna zajednica (dalje: HNZ), utemeljena u Docu kod Travnika 1906. i Hrvatska katolička udruga (dalje: HKU), osnovana u siječnju 1910. u Sarajevu. Obje su u svoj program ugradile najvažnije odrednice programa Stranke prava u Hrvatskoj iz 1894., uključujući onu o državopravnom povezivanju Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, te se po toj inače iznimno važnoj programskoj odrednici uopće nisu razlikovale.

Vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler podnio je pravila HKU na odobrenje Zemaljskoj vladi u Sarajevu 6. siječnja 1910. godine. Utemeljenje nove hrvatske stranke obrazložio je težnjom da se hrvatska politika prilagodi nadolazećim parlamentarnim okolnostima, što ometa HNZ, koji je u svome programu zadržao odrednice koje nisu u skladu s nacrtom Zemaljskoga statuta (dalje: Ustava). Stadler je u svome zahtjevu pojasnio iznijeta stajališta, ustvrdivši da je u Bosni i Hercegovini već izvršena politička podjela na konfesionalnoj osnovi, što su prihvatili i novi Ustav i izborni zakon, pa na osnovi toga treba birati i zastupnike u Sabor. Iz toga je izveo zaključak da HNZ ne bi smjela sudjelovati ni u pripremama za izbore, niti predstavljati bosanskohercegovačke katolike. Nadalje, upozorio je da bez organizacije kakva je HKU nije moguće uključiti u politički život doseljeno katoličko stanovništvo iz Monarhije, čiji broj nije malen, a zauzelo je vitalne položaje u gospodarskom i društvenom životu zemlje.²

Unatoč tome što je svoj program definirala u skladu s konfesionalnim ustrojem budućeg parlamentarnog sustava u Bosni i Hercegovini, HKU u svome programu nije sasvim isključila suradnju s pripadnicima drugih konfesija, koji se u nacionalnom smislu osjećaju Hrvatima, a njihovo djelovanje nije u koliziji s katoličkim osjećajima članova Udruge, kao i s nehrvatskim institucijama i pojedincima čije djelovanje ne nanosi štetu hrvatskim stajalištima. Takva orijentacija očevidno je smjerala na hrvatski opredijeljene muslimane, a

² Đaković L. 1985. 336.-337.

našla je svoj izraz i u nacrtu Statuta HKU.³ Stadler je također u tu svrhu 1909. potaknuo osnivanje Kluba Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava u Sarajevu, o čemu će biti više riječi kasnije. To, dakako, uz već navedene podatke iz nacrtu pravila HKU, osporava tezu da je Stadler sasvim isključivao i hotimice opstruirao hrvatsko-muslimansku suradnju, jer je navodno posvema poistovjećivao hrvatstvo i katolicizam. Uz sasvim jasne ograde od nacionalnog ekskluzivizma HKU se distancirala i od vjerskog prozelitizma. Naime, želeći se unaprijed obraniti od mogućih sumnji da će djelovati s pozicija katoličkog prozelitizma, odnosno poticati konverzije muslimana i Srba na katolicizam, Vrhovno vijeće HKU se, kao njezin središnji organ, izričito ogradilo od toga da će HKU vršiti vjersku propagandu, a kao cilj njezina djelovanja među nekatalicima navelo je unapređivanje tolerancije i promicanje građanskih odnosa (građanske povezanosti) među sljedbenicima različitih religija.⁴

Pravila HKU bila su formalno odobrena od strane Zemaljske vlade tek u ljeto 1911. godine. Građanski doglavljenik (civilni adlatus) barun Isidor Benko poslao je njemački prijepis zajedničkom ministru financija barunu Istvánu Buriánu 14. kolovoza 1911., istaknuvši da su pravila, prihvaćena 5. srpnja 1911., izmijenjena u skladu s uputama Zemaljske vlade od 18. ožujka 1911. godine.⁵ U odobreni nacrt pravila ušla je, međutim, formulacija prema kojoj se rad HKU temelji na programu Stranke prava od 6. lipnja 1894. godine.

³ “[...] Demnach wird die H.K.U: a) in nationalen Fragen einmütig und einverständlich zu Gunsten der gemeinsamen nationalen Ideale auch mit Personen einer anderen Religion tätig sein, wenn sie dieselben nationalen Interessen vertreten und insoweit dies mit den katholischen Gefühlen der Udruga nicht kollidieren würde; b) in Religionsfragen wird sie auch mit anderen nicht kroatischen Institutionen oder einzelnen Personen gemeinschaftlich arbeiten, insoweit diese Arbeit nicht zum Schaden des kroatischen Gedankens sein sollte.“ *Landesregierung Z. 4719/Präs. Über Vorgänge bei der Konstituierung des Vereines Hrvatska katolička udruga in Sarajevo. Abschrift einen Vortrages zur Zahl 2.473/B.H. vom 18. März 1911.* Arhiv Bosne i Hercegovine, Fond Zajedničkog ministarstva financija – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu (Gemeinsames Finanzministerium, Präsidium des Bureau Angelegenheiten Bosnien und der Herzegowina) (dalje: ABH, ZMF, Prez., BH), 13226/1911.

⁴ Isto. “Die Religionspropaganda unter den Andersgläubigen bleibt von der Tätigkeit der Udruga vollkommen ausgeschlossen; sie wird auch einer je besseren Förderung der Toleranz und der bürgerlichen Beziehungen unter den Angehörigen aller Religionen ihr Augenmerk zuwenden.“

⁵ ABH, ZMF, Prez., BH, 4336/1911. Njemački prijevod pravila HKU, čl. 1-27, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu uputila je Zajedničkom ministarstvu financija Austro-Ugarske Monarhije, nadležnom za Bosnu i Hercegovinu, u Beč 5. VII. 1911.

Zbog činjenice da je taj program postavio zahtjev za ujedinjenjem hrvatskih zemalja, među koje je ubrojena Bosna i Hercegovina, s mogućnošću priključenja slovenskih zemalja,⁶ zajednički ministar financija Burián uputio je oštar prijekor građanskom doglavniku Benku, tražeći objašnjenje zbog čega je i pod kakvim okolnostima Zemaljska vlada u Sarajevu odobrila pravila HKU, izričito zahtijevajući da HKU u svojim pravilima ispusti svaku aluziju na pravaški program iz 1894. godine. Benko se u svome odgovoru ministru Buriánu suglasio s nekim njegovim ocjenama i argumentima, koji govore da Zemaljska vlada nije ozbiljno shvatila pravaški program u Bosni i Hercegovini i u njemu sadržane trijalističke aluzije. No, unatoč tome, iznio je mišljenje da ne bi trebalo praviti probleme HKU glede pravila, jer je to već učinjeno HNZ-u, koji je zastupao isti pravaški program iz 1894. K tome, upozorio je da ne bi bilo politički oportuno ozlovoljiti obje hrvatske organizacije, jer su lojalne austrougarskim vlastima i ničim ne dovode u pitanje vladajući sustav. Dopustivši mogućnost da se u austrijskom i ugarskom dijelu Monarhije pravaški program može ocjenjivati kao prijetnja njezinu dualističkom ustroju, Benko je ustvrdio da u Bosni i Hercegovini nema povoda za slične bojazni, jer bosanskohercegovački Hrvati ionako nemaju mogućnosti i snage provesti ga u život. Ipak je postupio u skladu s Buriánovim uputama te su u Nacrtu Pravila HKU precrtane dvije sporne formulacije, ranije spomenuta, preuzeta iz pravaškog programa iz 1894., kojom se zahtijevalo ujedinjenje hrvatskih zemalja, uključujući Bosnu i Hercegovinu, u jednu državnu cjelinu u sklopu Monarhije te onu o djelovanju mjesnih podružnica HKU mimo mjesnih organa vlasti. Ostale su odredbe zadržane.⁷

⁶ ABH, ZMF, Prez., 10797/1911. Benko je, naime, prihvatio prvi dio točke 2. Pravila HKU-a u kojoj se navodi sljedeća točka pravaškog programa iz 1894. godine: “[...] für die Realisierung des Programmes v. 26. Juni 1894 einsehen; sie steht nämlich auf der Grundlage des Staatsrechtes und des nationalen Prinzipes und wird demnach mit allen gesetzlichen Mitteln dahinwirken, damit das in Kroatien, Slavonien und Dalmatien, in Fiume und Gebiet und in Medjumurje (Murinsel), in Bosnien und Hercegovina, sowie in Istrien wohnende Kroat. Volk in einen selbständigen Staatskörper im Rahmen der Habsburger Monarchie vereinigt werde; H. K. U. wird auch das Verlangen der slovenischen Brüder bezüglich der Angliederung der slovenischen Länder deisem Staatskörper kraftiger unterstützen.“

⁷ ABH, Prez. BH, 4336/1911. “Über die obzitierte erste Entscheidung der Landesregierung haben die Proponenten diese zwei Punkte des Statutentwurfes gestrichen, alle sonstigen Bestimmungen sind aber geblieben.“

Nadbiskup Stadler nije čekao formalno odobrenje pravila HKU, nego je, dobivši od strane Zemaljske vlade suglasnost o toleriranju službeno nepriznate političke organizacije, već 18. siječnja 1910. održao Osnivačku skupštinu HKU u Sarajevu, na kojoj su prihvaćena njezina pravila. Događaji koji su uslijedili doveli su do političkog rascjepa među bosanskohercegovačkim Hrvatima s dalekosežno negativnim političkim posljedicama. S obzirom na činjenicu da otpor Stadlerovim nastojanjima za koncentracijom političkog utjecaja u HKU nije pružala samo hrvatska svjetovna inteligencija, nego i franjevci, koji su podržavali HNZ, Stadler se odlučio najprije neutralizirati utjecaj franjevac, pokušavši ih lišiti ne samo političkog utjecaja, nego i ukloniti sa župa. Time su obnovljeni i zaoštreni do krajnjih granica stari sukobi između Vrhbosanskog ordinarijata i bosanskohercegovačke franjevačke zajednice s početka osamdesetih godina 19. stoljeća, potaknuti raspodjelom župa na dijecezanske i redovničke.⁸ Pozivajući se na svoje nadbiskupske i metropolitanske ovlasti, Stadler je 20. veljače 1910. izdao okružnicu, kojom je svjetovnim svećenicima i redovnicima zabranio članstvo u HNZ-u. Svima je bilo jasno da se njegov nalog odnosi na franjevce, jer su svjetovni svećenici i redovnici isusovci (uglavnom profesori u nadbiskupskim zavodima – travničkoj gimnaziji i sarajevskoj bogosloviji) bili pristaše nadbiskupa. Ova se okružnica nadovezivala na Stadlerovo cirkularno pismo od 19. rujna 1909., kojim je naložio svećenstvu Vrhbosanske nadbiskupije da, u slučaju odbacivanja njegovih zahtjeva za izmjenom pravila HNZ-a, kojom bi se jasno naglasilo da se stranka temelji na katoličkim principima, istupi iz te organizacije i sa svom energijom podrži osnutak HKU.⁹ U okružnici od 20. veljače 1910. Stadler je ustvrdio da HNZ nanosi štetu i katoličkoj vjerskoj zajednici i hrvatskom nacionalnom pokretu u Bosni i Hercegovini, prvoj zbog zauzimanja za vjerski indiferentizam u zemlji podijeljenoj na razne vjerske skupine, a drugome zbog zanemarivanja či-

⁸ Stadlerov pokušaj oduzimanja župa franjevcima 1883. osujetio je general reda Bernardin Dal Vago, a pokušaj iz 1898. general reda Alojzije Lauer, koji je poslao u vizitaciju u Bosnu i Hercegovinu provincijala engleske franjevačke provincije Davida Fleminga i na temelju njegova izvješća uspio kod pape Lava XIII. franjevcima zajamčiti daljnji ostanak na župama. U oba slučaja franjevački generali su naišli na odlučnu potporu austrougarskog veleposlanstva pri Svetoj Stolici, što im je uvelike olakšalo postizanje cilja. Vidi: Karamatić M. 1992. 192.-193.

⁹ ABH, ZMF, Prez., BH, 2064/1909. Vidi: Izvješće Zemaljske vlade u Sarajevu Zajedničkom ministarstvu financija od 25. X. 1909.

njenice da su se Srbi i muslimani već organizirali na konfesionalnom principu. S druge strane, Stadler je za program HKU ustvrdio da ne traži ništa drugo, nego ono što postojeća praksa već potvrđuje.¹⁰

S obzirom na ranije spomenute pravaške odrednice u programu HNZ-a i HKU, treba upozoriti da u Bosni i Hercegovini nije nikada utemeljena pravaška stranka, nego samo ranije spomenuti Klub Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava u Sarajevu, osnovan na poticaj Stadlerova kruga 1909., čiji su predstavnici nakon uspostave parlamentarnog sustava u Bosni i Hercegovini 1910. našli svoje mjesto u sklopu Hrvatskog kluba Bosanskohercegovačkog sabora.¹¹ Spomenuti pravaški Klub okupljao je istaknute Hrvate katolike iz onovremenog javnog i političkog života Bosne i Hercegovine te muslimane koji su se u nacionalnom smislu osjećali Hrvatima, uglavnom pristaše Ademage Mešića, jednoga od utemeljitelja Muslimanske napredne stranke (dalje: MNS) 1908. Zadaća Kluba bila je na temelju pravaškog programa frankovačke provenijencije¹² povezati i koordinirati djelovanje bosanskohercegovačkih Hrvata te uskladiti njihovo djelovanje s djelovanjem hrvatski orijentiranih muslimana, a glavna svrha poduprijeti nastojanja oko državnopravnog povezivanja Bosne i Hercegovine s Hrvatskom.

¹⁰ Vidi o tome opširnije: Grijak Z. 2001. 462.

¹¹ Premda naziv Klub Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava u Sarajevu sugerira da se radi o Klubu čije je djelovanje bilo ograničeno na grad Sarajevo, u njegovu radu sudjelovali su i ugledni Hrvati i u nacionalnom smislu hrvatski opredijeljeni muslimani iz različitih dijelova Bosne i Hercegovine.

¹² Nakon saborskih izbora u veljači 1908. došlo je do raskola unutar Starčevićeve hrvatske stranke prava. Dio nezadovoljnika pokrenuo je Starčevićovu stranku prava na čelu s Milom Starčevićem. Po njemu su pripadnici stranke nazvani "milinovci". Glavno im je glasilo bilo *Hrvatska sloboda*. Pozivali su se na povratak izvornom pravaštvu A. Starčevića, no u praktičnoj su politici proveli reinterpetaciju Programa iz 1894. što je otvorilo vrata postupnoj suradnji s Hrvatsko-srpskom koalicijom. Drugi dio stranke je nakon stranačkog raskola ostao uz Starčevićovu hrvatsku čistu stranku prava zagrebačkog odvjetnika Josipa Franka kojemu je pred kraj života i sam A. Starčević ukazao povjerenje kao svome nasljedniku. Ta se stranka također pozivala na izvorno pravaštvo, no i sama se, zastupanjem stvaranja hrvatske države unutar trijalistički preustrojene Monarhije, udaljila od programa A. Starčevića, koji je predviđao poništenje glede Hrvatske nezakonito stečenih prava Austrije i Ugarske te oblikovanje neovisne hrvatske države koju bi s ostatkom Monarhije povezivala samo osoba vladara. Mada se radi o notornim činjenicama iz povijesti Stranke prava, bilo je nužno spomenuti ih, radi prepoznavanja i definiranja programskih odrednica Kluba Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava u Sarajevu, koje su nedvojbeno bile frankovačke provenijencije.

U političkom programu Kluba Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava u Sarajevu istaknuto je da je utemeljen radi zaštite interesa hrvatskog naroda uopće, a napose hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini.¹³ Nadalje, kao razlog osnutka navodi se neodređen i nejasan položaj u kome se nalazi Bosna i Hercegovina te aktualnost hrvatskog pitanja uopće, osobito nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine. Istaknuto je da je hrvatski narod aneksiju oduševljeno pozdravio, držeći je korakom koji prethodi pripojenju Bosne i Hercegovine Hrvatskoj. U svojim programskim odrednicama Klub se, kako je već napomenuto, jasno odredio prema pravaškom raskolu iz 1908., svrstavši se uz Starčevićevu hrvatsku čistu stranku prava dr. Josipa Franka, što je razvidno i iz njegova naziva. Činjenica da je proglas o njegovu osnutku objavilo *Hrvatsko pravo*, glasilo Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava u Zagrebu, svjedoči da su J. Frank i drugi stranački vođe priznali sarajevskom Pravaškom klubu legitimitet zastupanja svoga programa u Bosni i Hercegovini. Pravaški klub u Sarajevu djelovao je preko svojih istaknutih predstavnika i nakon raspuštanja Sabora Bosne i Hercegovine u veljači 1915., sve do kraja Prvog svjetskog rata 1918. godine. Za razliku od HNZ i HKU dviju glavnih političkih organizacija bosanskohercegovačkih Hrvata, koje su organizacijski pokrivale velik dio Bosne i Hercegovine,¹⁴ a u svome programu težile pružiti rješenja ne samo za državopravna, nego i za složena socijalna, ekonomska, kulturna i druga važna pitanja, Klub Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava u Sarajevu u svome se djelovanju koncentrirao na temeljna državopravna pitanja, napose na povezivanje politički razjedinjenih hrvatskih zemalja u koje se prema programu Stranke prava iz 1894. ubrajala i Bosna i Hercegovina te na pitanje njihova položaja unutar državopravno preustrojene Austro-Ugarske Monarhije. Dakle, po svome je usmjerenju bio orijentiran na rješavanje

¹³ O programskim odrednicama Kluba Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava u Sarajevu vidi: Cipek T. –Matković S. 2006. 615.-617. Detaljnije o radu Kluba, doprinosu nadbiskupa Stadlera njegovu osnutku te reakcijama austrougarskih vlasti na njegovo utemeljenje vidi: Grijak Z. 2007. 181.-203.

¹⁴ ABH, ZMF, Prez.,4336/1911. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu nije dopuštala osnivanje podružnica političkih organizacija iz stranačkih središnjica, mimo mjesnih organa vlasti, na način da se mjesne vlasti naknadno izvijeste o tome. Bilo je potrebno mjesnim vlastima prethodno podnijeti na uvid pravila organizacije i u svakom pojedinom slučaju tražiti odobrenje, što je vlastima omogućivalo veću kontrolu njihova djelovanja. U tom je smislu izmijenjen prihvaćeni Nacrt Pravila HKU iz 1911.

složenih državnopravnih problema koji su proizlazili iz dugogodišnje krize dualističkog sustava Monarhije. Pri tome ga je posebice zaokupljao problem usklađivanja državnopravnog povezivanja Bosne i Hercegovine s hrvatskim zemljama s modalitetima općeg državnopravnog preustroja Austro-Ugarske Monarhije. Ti su se modaliteti tijekom Prvog svjetskog rata kretali u širokom rasponu od trijalizma prema subdualizmu (svođenje državnopravnih veza između Hrvatske i Ugarske na razinu onih između Austrije i Ugarske u sklopu temeljite revizije Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868.), da bi na kraju, u sutonu Monarhije, završili u federalizmu. Spomenute opcije u evolutivnom smislu nisu bile sukcesivne, nego su koincidirale sve do kraja rata, promicane od svojih utjecajnih zagovornika u središnjim institucijama Monarhije.

Da bismo shvatili razloge koji su 1910. potaknuli prvoga vrhbosanskog nadbiskupa J. Stadlera na osnutak HKU trebalo bi retrospektivno prikazati njegove poglede na političko organiziranje bosanskohercegovačkih Hrvata i uopće katolika. Stadlerova su politička stajališta u osnovi bila vrlo pragmatična, jer su proizlazila iz uvida u činjenično stanje, čije je glavno obilježje bila naglašena uvjetovanosti vjerskog i nacionalnog momenta u nacionalno-integracijskim procesima u Bosni i Hercegovini. Stoga se, premda je bio jedan od inicijatora osnutka HNZ-a u Docu kod Travnika 1906., protivio postavljanju hrvatske politike u Bosni i Hercegovini na interkonfesionalne osnove, držeći da takvo profiliranje neće naići na adekvatan odziv i da će sputavati HNZ u političkom djelovanju. Također je upozoravao na činjenicu da je kod muslimana vrlo malen broj onih koji se u nacionalnom smislu orijentiraju kao Hrvati. No, unatoč tome što je smatrao da interkonfesionalno profiliranje hrvatske politike u Bosni i Hercegovini ne predstavlja adekvatnu formu političkog organiziranja i djelovanja, Stadler nije načelno odbacivao interkonfesionalnost hrvatske nacionalne pripadnosti, ostavljajući otvorenom mogućnost da se u hrvatski nacionalno-integracijski proces uključe muslimani, pa čak i pravoslavci, ali je smatrao da hrvatski nacionalno-integracijski proces u Bosni i Hercegovini, upravo zbog činjenice da je još nedovršen i da je uvelike uvjetovan konfesionalnom komponentom, treba postaviti na katoličke osnove. Takvo stajalište dovest će ga nakon utemeljenja HKU te uoči i nakon izbora za Bosanskohercegovački sabor 1910. u žestok sukob s pripadnicima svjetovne inteligencije i franjevcima u HNZ-u. Tada je politički rascjep među bosanskohercegovačkim Hrvatima dosegnuo najnižu točku te je potaknuo oštre i sasvim nedvosmislene reakcije i ocjene političkih čimbenika iz Hrvatske,

koje su odražavale aktualna stajališta i razmimoilaženja hrvatskih političkih stranaka, o tome tko u Bosni i Hercegovini promiče interese hrvatskog i katoličkog pučanstva, a tko ih narušava i općenito djeluje protiv njih. Pri tome je Hrvatsko-srpska koalicija podržala HNZ, koji je još na početku svoga parlamentarnog djelovanja počeo pokazivati spremnost na suradnju sa Srbima, dok je HKU, zbog svoga dosljednog pristajanja uz program Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava, dobila njezinu sasvim nedvosmislenu potporu.

II. Profiliranje hrvatske i muslimanske politike u Bosni i Hercegovini uoči konstituiranja Bosanskohercegovačkog sabora. Osnutak Muslimanske samostalne stranke

Za analizu profiliranja hrvatske i muslimanske politike u Bosni i Hercegovini uoči uvođenja parlamentarizma 1910. posebice su historiografski relevantna dva u dosadašnjim istraživanjima zanemarena izvora koji govore o mijenama u politici bosanskohercegovačkih Hrvata i muslimana, uvjetovanim činjenicom prelaska na političko djelovanje u ustavnim okvirima. Riječ je o dokumentima iz fonda Zajedničkog ministarstva financija, pohranjenim u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu.

U njima, s jedne strane, visoki predstavnici austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini govore o uvjetima pod kojima je vodstvo franjevačkog reda bilo spremno podržati tek utemeljenu Stadlerovu HKU, odnosno poduprijeti postizanje kompromisa između vodstva HNZ i HKU uoči prvih parlamentarnih izbora, a s druge strane analiziraju nastojanja predstavnika muslimanske elite, političara, odvjetnika, znatnim dijelom iz redova veleposjedničke aristokracije za homogenizacijom bosanskohercegovačkih muslimana na vjerskoj osnovi, čemu je napose trebao pridonijeti osnutak Muslimanske samostalne stranke.

Prvi dokument nosi nadnevak 14. veljače 1910., dakle napisan je samo nekoliko dana uoči proglašenja Ustava 17. veljače 1910., a drugi je napisan 10. travnja 1910., nešto više od mjesec dana uoči konstituiranja Bosanskohercegovačkog sabora, koji je car Franjo Josip I. sazvaio za 15. svibnja 1910.

Prvi dokument od 14. veljače 1910. posvjedočuje da je, kada je riječ o odnosima između HNZ i HKU, otpor prema kompromisu s nadbiskupom Stadlerom i HKU potjecao napose iz redova hrvatske svjetovne inteligencije u HNZ-u, ponajprije od strane njegova predsjednika sarajevskog odvjetnika Nikole Mandića, a da je franjevačko starješinstvo Provincije Bosne Srebrene pod određenim uvjetima bilo spremno podržati sporazum među dvjema hr-

vatskim strankama. Građanski doglavljenik barun Isidor Benko, autor spomenutog dokumenta, upoznao je zajedničkog ministra financija baruna Istvána Buriána s najnovijim informacijama vezanim uz držanje franjevacu prema HKU, ali također i s procjenama Zemaljske vlade u Sarajevu glede mogućnosti postizanja kompromisa između HNZ-a i HKU. Pismo se svojim sadržajem znatnim dijelom referira na izvješće Zemaljske vlade od 28. siječnja 1910. o držanju provincijala Franjevačke provincije Bosne Srebrene fra Alojzija Mišića (provincijal od 1909., a od 1912. do 1942. mostarski biskup) prema HKU.¹⁵ Započinje opisom općeg odjeka osnutka HKU i s tim u vezi konstatira njezin prilično hladan prijem kod domaćih Hrvata katolika. Nadalje, govori o tome da je banjolučki biskup fra Marijan Marković u glasilu HNZ-a *Hrvatska zajednica* objasnio da njegov pozdravni telegram upućen na utemeljiteljsku skupštinu HKU ni u kojem slučaju ne treba razumjeti kao njegovo pristupanje spomenutoj udruzi.¹⁶ Provincijal Franjevačke provincije Bosne Srebrene fra Alojzije Mišić u svome se očitovanju o HKU u *Hrvatskoj zajednici* br. 9. od 3. veljače 1910., za razliku od banjolučkog biskupa fra M. Markovića, nije *a priori* distancirao od mogućeg pristupanja u njezino članstvo. Upozorio je da bi njegov pozdravni telegram HKU od 16. siječnja 1910. mogao značiti i njegovo pristupanje u njezino članstvo, ali samo ukoliko bi vodstvo HKU kao uvjet za suradnju ispunilo sljedeće uvjete: 1.) nadbiskup Stadler treba u savezu s HKU iskoristiti sva sredstva koja mu stoje na raspolaganju da se za gimnaziju u Visokom i franjevački zavod u Sarajevu osigura primjerena državna subvencija kao za obrazovne zavode svjetovnog svećenstva; 2.) da u dvanaestočlanom odboru sjedinjene Udruge od četiri predstavnika Katoličke crkve uz dvojicu svjetovnih svećenika budu dvojica franjevacu; 3.) da se vodstvu i članovima HNZ, koji predstavljaju ugledno domaće katoličko pučanstvo i kojemu je dobro hrvatskog naroda podjednako na srcu kao i HKU, ne prave problemi i ne započne borba na život i smrt koja bi mogla imati dalekosežne posljedice za samu stvar.¹⁷

Franjevački provincijal A. Mišić Stadleru je također obazrivo prigovorio da ne razumije prilike domaćeg pučanstva i da, ukoliko ga želi pridobiti za neku ideju, mora krenuti sasvim drugim putem nego što je činio do sada.

¹⁵ ABH, ZMF, Prez. BH, 223/1910. Vidi prilog 1.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto.

Građanski doglavljenik Benko je, u vezi s očitovanjem fra A. Mišića o HKU u *Hrvatskoj zajednici*, konstatirao da se radi o otvorenom pismu uglednog franjevačkog provincijala iza kojega u spomenutoj stvari stoji cijeli ovdašnji franjevački red i veći dio domaćih Hrvata i da je to bez sumnje ostavilo dojam ne samo na najšire krugove, nego i na nadbiskupa Stadlera. Također je istaknuo da unatoč odrješitom tonu govora fra A. Mišića, taj govor po svojoj formi i sadržaju ostaje razborit i konačno ipak pledira na izmirenje i jedinstvo. Stoga njegov istup ne bi smio zaoštriti napete odnose između dvaju tabora, budući da su obje strane sklone zaključiti mir da bi se prilikom izbora izbjeglo svako cjepljanje. Ističe se da su osjećajem pomirljivosti osobito obuzeti akademski obrazovani članovi HNZ-a, što najbolje ilustrira vijest, potekla iz pouzdanog izvora, da među njima postoji ozbiljna namjera da se aktualnom predsjedniku HNZ-a Nikoli Mandiću, koji je glavni kamen smutnji i kojemu su zbog njegove nepostojanosti i neiskrenosti opale simpatije i među istomišljenicima, doskora preporučiti da u interesu hrvatske stvari odstupi iz Predsjedništva.¹⁸

Ovaj dokument jasno posvjedočuje da su austrougarske vlasti uoči uvođenja parlamentarnog sustava u Bosni i Hercegovini 1910. pažljivo pratile sukobljavanja među bosanskohercegovačkim Hrvatima i bile zainteresirane za pomirenje i postizanje sporazuma među dvjema hrvatskim političkim organizacijama, HNZ i HKU.

Drugi dokument na koji sam upozorio, a čiji ću sadržaj ovdje također ukratko prikazati, podjednako je važan za shvaćanje političkog držanja muslimanskog vodstva u vrijeme uvođenja parlamentarnog sustava, kao i za analizu i ocjenjivanje realne osnovanosti, a samim tim i političke opravdanosti ustrajavanja vodstva HNZ-a na čelu s N. Mandićem na interkonfesionalnoj sastavnici u programu HNZ. To je tim važnije jer je HNZ bio većinska hrvatska stranka prije i nakon konstituiranja Bosanskohercegovačkog sabora. Dokument se odnosi na konstituirajuću skupštinu Muslimanske samostalne stranke (dalje: MSS), a iznimno je vrijedan kao povijesni izvor, jer svjedoči o mijenama u muslimanskoj politici u Bosni i Hercegovini neposredno uoči uspostave parlamentarnog sustava.¹⁹ Prije analize samoga dokumenta treba upozoriti da je MSS nastala iz Muslimanske napredne stranke (dalje: MNS), osnovane 1908., koja je 1910. revidirala program i promijenila ime u MSS.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Vidi: ABH, ZMF, Präs., BH, 493/1910. Vidi Prilog 2.

S obzirom na hrvatsku politiku u Bosni i Hercegovini bitno je istaknuti da će ranije prohrvatska struja MNS-a, uglavnom mlađih pripadnika svjetovne inteligencije, u MSS-u odustati od zastupanja hrvatske nacionalne ideje te se prikloniti stajalištu vodstva stranke, najvećim dijelom predstavnika građanske elite i zemljoposjedničke aristokracije, o njezinu postavljanju na konfesionalne temelje.

Službenik u Zemaljskoj vladi, koncipijent (perovođa) dr. Mihalić, sastavio je detaljno izvješće o konstituirajućoj skupštini MSS-a u Sarajevu 10. travnja 1910., a ujedno je prorjeđivanjem slova u dijelovima teksta (spacioniranjem), upozorio na sudionike te ključna mjesta u radu skupštine i povremene disonance u njezinu tijeku, zbog nesuglasja oko pojedinih programskih točaka. Skupštinu je otvorio predsjednik privremenog lokalnog odbora te stranke u Sarajevu odvjetnik Akif ef. Biserović u 9.15 prije podne. Prema Mihalićevoj procjeni na skupštini je bilo oko 350 osoba, od čega od 250 do 280 iz provincije, a ostali iz Sarajeva. U svome svečanom govoru Akif ef. Biserović konstatirao je da su prisutne brojne pristalice stranke te iz stoga izveo zaključak da je MSS unatoč svome tek dvomjesečnom postojanju već uhvatio čvrste korijene u narodu. Također je na temelju priopćenja stranačkih tiskovina zaključio da stranka ima zamjetan broj pristaša i da je taj broj čak i veći, jer su mnoge pristaše propustile objaviti svoje ime. Nadalje je konstatirao da MSS kroči krupnim koracima naprijed, osobito zbog toga što je njezino temeljno programsko načelo "Islamit bez svake (bilo kakve) nacionalne boje" (*Islamit one jedwede nationale Färbung*).²⁰

Kao prvi razlog osnutka MSS-a navodi se osvjedočenje inicijatora da islamski narod (*islamistische Volk*) u Bosni i Hercegovini ne napreduje, nego nazaduje. Iz toga je izveden zaključak da je bitna organizacija da bi narod imao svoje vodstvo koje ga treba voditi putem napretka. Upozorava se na činjenicu da je i ranije postojala jedna muslimanska organizacija i vodstvo (MNS), ali da su oni bili bez bilo kakvog programa i određene rukovodeće ideje. Kao drugi razlog osnutka stranke navodi se činjenica da je prije dva mjeseca *Wiener Zeitung*²¹ donio vijest da je Ustav pred vratima i da će svaka konfesija dobiti određen broj mandata, ali da muslimani neće dobiti onoliko mandata koliko

²⁰ Isto.

²¹ Vrlo ugledni bečki dnevni list. Najstariji dnevni list na svijetu, pokrenut pod naslovom *Wienerisches Diarium*. Prvi broj izašao je 8. kolovoza 1703. godine.

bi im po pravu pripadalo. Da bi se to ispravilo, sarajevski gradonačelnik Esad ef. Kulović proveo je jednu anketu, sazvavši u Sarajevu mnoge ugledne osobe iz Sarajeva i provincije. Rezultat te ankete bilo je upućivanje peteročlane komisije na čelu s Esad ef. Kulovićem u Beč. Glede intervencija u Ustav više nije bilo moguće bilo što učiniti, no, unatoč tome, nije nestao razlog za odlazak delegacije u Beč jer je za njezino upućivanje u središte Monarhije bilo ponajprije važno objavljivanje previšnjeg ručnog pisma cara Franje Josipa I. u glasilu *Muslimanska sloga*, u kojem je izričito navedeno da se agrarno pitanje neće rješavati na obligatorni način, nego da će glede toga i nadalje ostati *status quo* (godine 1911. Sabor Bosne i Hercegovine prihvatit će Zakon o fakultativnom otkupu kmetova). Agrarno pitanje zatim se izričito navodi kao drugi razlog osnutka MSS-a.²²

Nakon uvodnog svečanog govora Akifa ef. Biserovića sudionicima je priopćen dnevni red Osnivačke skupštine koji se sastojao od 10 točaka: 1.) već iznijetog pozdravnog govora predsjednika sarajevskog Mjesnog odbora; 2.) izbora ravnatelja Skupštine, dvojice perovođa i dvojice verifikatora; 3.) izvještaja sarajevskog Mjesnog odbora o dosadašnjem radu; 4.) čitanja i primanja pravila; 5.) izbora predstavništva stranke (iz 6 zemaljskih okruga – Banja Luke, Bihaća, Mostara, Sarajeva, Travnik, Tuzle te iz staleža Ulema medžlisa i svjetovne inteligencije, ukupno 24); 6.) financiranja lista stranke; 7.) rasprave o sastavu liste kandidata za Zemaljski sabor; 8.) donošenja odluke o osnutku Centralne muslimanske banke u Sarajevu; 9.) referata o sporazumu s Egzekutivnim odborom MNO-a; 10.) eventualija (uvrštavanje u dnevni red pitanja koja će se definirati naknadno).²³

U raspravi je kao posebice važno istaknuto pitanje sporazuma s MNO-om Alibega Firdusa. Za to se napose založio Ademaga Mešić, dok je dr. Halidbeg Hrasnica (odvjetnik i političar, godine 1911. postao predsjednik MSS-a) upozorio da se statut stranke treba konačno definirati tek kada se vidi kakav će biti međusobni odnos dviju stranaka. Mešić je svojim zauzimanjem za sporazum s MNO-om odustao od svoga ranijeg hrvatskog nacionalnog stajališta, barem u javnom diskursu, te se opredijelio se za oblikovanje muslimanske politike u Bosni i Hercegovini na konfesionalnom principu. Time se priklonio ne samo politici novoosnovane MSS, nego i svojim ranijim neistomišljenici-

²² ABH, ZMF, Präs., BH, 493/1910.

²³ Isto.

ma iz MNO-a, koji su profiliranje muslimanske politike u Bosni i Hercegovini na hrvatskim nacionalnim osnovama smatrali opasnim za održanje vjerskih i kulturnih tradicija islama. Nakon Ademage Mešića u raspravu se uključio Alibeg Alajbegović iz Bihaća koji je odbacio slogu pod svaku cijenu, a založio se za časnu slogu. Inače, svatko brani svoju stranku. Nadalje, zatražio je da egzekutivni odbor MSS-a javno odbaci bilo kakvo nacionalno profiliranje stranke u hrvatskom ili srpskom smislu i postavi je isključivo na vjersko načelo te da se tek zatim započne s pokretanjem novih, odnosno ukidanjem starih stranačkih tiskovina”.²⁴

Daljnja rasprava bila je uglavnom posvećena organizacijskim, a napose financijskim pitanjima, važnim za funkcioniranje novoosnovane stranke, a pozornost je posvećena i problemu iseljavanja muslimana u Osmansko Carstvo. Posebice se zaoštrila rasprava oko toga treba li izabrati stalno ili privremeno predsjedništvo stranke. Prevagu je odnijela odluka o izboru stalnoga predsjedništva, jer se konstatiralo da bi u slučaju fuzije s MNO-om to mjesto pripalo Alibegu Firdusu, a to je za članove Osnivačke skupštine MSS-a bilo neprihvatljivo. Posebice se energično za izbor stalnoga predsjedništva zauzeo sarajevski gradonačelnik Esad ef. Kulović svojom izjavom da ne želi pod “Alibegovu kapu” i da se bez odlaganja mora izabrati stalno predsjedništvo.

Iz navedenog je očividno da je s osnutkom MSS-a uoči saziva Bosanskohercegovačkog sabora u muslimanskoj politici u Bosni i Hercegovini došlo do bitne promjene. Naime, provedena je homogenizacija na konfesionalnoj osnovi te su i oni političari koji su se ranije u MNS-u opredjeljivali hrvatski u MSS-u odustali od isticanja hrvatskog nacionalnog određenja i to ne na način da su se samo suglasili s oblikovanjem muslimanske politike na isključivo konfesionalnim osnovama, nego su se, povodeći se za idejom da je za održanje bosanskohercegovačkih muslimana i slogu među njima relevantno isključivo agrarno pitanje i njegovanje vjerskih i kulturnih tradicija islama, počeli zauzimati za sporazum s Alibegom Firdusom, vođom prosrpski raspoloženoga MNO-a, kojemu su ranije energično oponirali. Ova je činjenica od iznimne važnosti s obzirom na aktualno ustrajavanje vodstva HNZ-a na čelu s N. Mandićem na interkonfesionalnoj sastavnici programa HNZ-a. Vodstvo HNZ-a očividno je hotimice zanemarilo okolnost da su hrvatski orijentirani muslimani iz MNO-a u MSS-u odustali od profiliranja muslimanske politike u Bosni i Hercegovini u hrvatskom

²⁴ Isto.

smislu, premda se i ranije radilo o relativno uskom krugu mlađe muslimanske inteligencije. Držeći se kao da ima pouzdanog saveznika na muslimanskoj strani i kao da još uvijek postoje realne osnove za proširenje te suradnje u parlamentarnim okvirima djelovanja, vodstvo HNZ-a odbacilo je utemeljenje hrvatske politike u Bosni i Hercegovini na konfesionalnim osnovama, što će se, s obzirom na skorbu uspostavu konfesionalno ustrojenog parlamentarnog izbornog tijela, pokazati politički vrlo nepromišljenim i štetnim za hrvatske i katoličke interese.

Austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini s velikom su zabrinutošću nastavile pratiti političko držanje vodstva HNZ-a, kao i sukobljavanja između HNZ i HKU uoči izbora za Bosanskohercegovački sabor. Iz ranije spomenutog pisma građanskog doglavnika Izidora Benka zajedničkom ministru financija Istvánu Buriánu, u vezi s intervencijom u Nacrt Pravila HKU, radi izbacivanja točke preuzete iz Programa Stranke prava iz 1894., o povezivanju Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, razvidno je da su Hrvati smatrani lojalnim elementom, a budući da su ionako bili najmalobrojniji, njihovo dodatno oslabljivanje u osjetljivom razdoblju uspostave parlamentarnog sustava bilo je u suprotnosti s interesima austrougarskih vlasti i one su ga nastojale spriječiti, razmatrajući mogućnosti za postizanje kompromisa između HNZ-a i HKU sve do trenutka kada je on postao gotovo sasvim bezizgledan. Program HKU, čija su Pravila bila ne samo usklađena s Nacrtom Ustava, nego su učinila mogućim uključivanje u politički život katolika nehrvatskog podrijetla (dospeljenika iz Monarhije), za austrougarske vlasti je trenutno bio prihvatljiviji od Programa HNZ-a, ali samo kao osnova za postizanje kompromisa, koji bi imao dugoročniju perspektivu, jer bi isključivanje autohtonog hrvatskog katoličkog pučanstva onemogućilo bilo kakvu konstruktivniju hrvatsku politiku u Bosni i Hercegovini. Pozicije i izborne šanse novoosnovane HKU u izvješćima najviših službenika Zemaljske vlade u Sarajevu ocjenjuju se, međutim, vrlo slabima. O tome svjedoči dopis poglavara Zemaljske vlade generala Marijana Varešanina od 4. svibnja 1910., kojim je obavijestio Zajedničko ministarstvo financija o listi kandidata za koju se, prema povjerljivim informacijama, odlučila HKU.²⁵ Navode se kandidati za I. II. i III. kuriju Sabora (unutar konfesionalnog izbornog tijela postojale su posebne kurije na socijalnoj bazi: 1.) Kurija veleposjednika i intelektualaca; 2.) Gradska kurija; 3.) Kurija seoskih

²⁵ ABH, ZMF, Prez., BH, 593/1910. Poglavara Zemaljske vlade barun Marijan Varešanin - Zajedničkom ministarstvu financija, Sarajevo, 4. V. 1910. Vidi Prilog 3.

općina.). Za listu HKU zemaljski poglavar barun Varešanin ustvrdio je da je, ne samo što se tiče njezine cjelovitosti (neki kandidati još nisu bili imenovani), nego i političke važnosti u njoj navedenih osoba (uglavnom se radilo o javnosti manje poznatim osobama), odraz slabosti te stranke i dokaz za to da će franjevci, koji su se u pretežitom broju učlanili u HNZ, zadržati i nadalje svoj stoljećima stvarani utjecaj na domaće katoličko pučanstvo i s uspjehom ga koristiti protiv nadbiskupa Stadlera i njegove neomiljene okoline. U pokušaju odgovora na pitanje hoće li nadbiskup Stadler do odlučujućeg dana izbora uspjeti u Rimu pronaći sredstva kojima će franjevce ako ne podčiniti, a ono ipak gurnuti ih u za HNZ opasnu pasivnost, Varešanin je zaključio da se ne može ništa prosuditi, ali da je sigurno da bi jedan takav preokret, pa makar i u posljednjem trenutku, u kuriji seoskog stanovništva (Kurija seoskih općina) HKU priskrbio laku pobjedu, jer katolički birači te Kurije, u slučaju ako pod vodstvom svojih fratara ne budu povučeni na izborna mjesta i pod njihovim nadzorom glasali, uopće neće biti “tangirani” političkim razilaženjima između nadbiskupa Stadlera i Mandićeve stranke i sukladno tome “ni u kojem slučaju ne bi ponovno dignuli u vis izbornu zastavu koju su franjevci pustili pasti”. Prema najnovijim vijestima, nastavlja u svome izvješću Varešanin, pomoćni biskup vrhbosanski Ivan Šarić trebao je radi sporazuma o izbornom kompromisu pozvati k sebi Nikolu Mandića, no, s obzirom na činjenicu da Mandić računa na svoje velike izborne šanse, ne očekuje se da će prihvatiti taj poziv. Nužnim preduvjetom kompromisa između HNZ i HKU Varešanin je smatrao emancipiranje nadbiskupa Stadlera od njegova “vatrenog okruženja”, jer je, prema njegovu mišljenju, ublažavanje zaoštrenih suprotnosti između dvaju partijskih tabora katolika ovisilo prije svega o tome hoće li Stadler preuzeti vodstvo akcije pomirenja na sebe, budući da mu njegov veliki autoritet omogućava prednosti koje Šariću sasvim nedostaju.²⁶

Nade austrougarskih vlasti u mogućnost postizanja kompromisa između HNZ-a i HKU u posljednjem trenutku, uoči prvih parlamentarnih izbora u Bosni i Hercegovini, nisu se ostvarile dobrim dijelom zahvaljujući činjenici koju je zemaljski poglavar Marijan Varešanin istaknuo kao *conditio sine qua non* pobjede HKU, koja bi HNZ prisilila na sporazum, naime, Stadler nije uspio u Rimu postići zabranu političke agitacije i angažmana franjevaca, koji su sav svoj ugled u narodu stavili na kartu političke pobjede HNZ-a.

²⁶ Isto.

III. Političko profiliranje i djelovanje Hrvatske narodne zajednice i Hrvatske katoličke udruge u parlamentarnim uvjetima – od izbornog poraza Hrvatske katoličke udruge do postizanja kompromisa 1912.

Ustav za Bosnu i Hercegovinu i uz njega vezane zakone Franjo Josip I. je sankcionirao 17. veljače 1910., a svečano ga je proglasio zemaljski poglavar M. Varešanin u palači Zemaljske vlade u Sarajevu 20. veljače 1910. Donošenje Ustava imalo je iznimno značenje, jer je to bio prvi i nužan korak za integraciju Bosne i Hercegovine u državnopravni sklop Monarhije. Proglasom ustavnosti započeo je s radom i Bosanskohercegovački sabor. Prema izbornom redu građani su po konfesionalnoj pripadnosti bili podijeljeni u tri kurije, tako da je svakoj vjerskoj grupi osiguran određen broj zastupničkih mjesta. Zemaljska vlada raspisala je izbore za period od 18. do 28. svibnja 1910. godine. U Sabor su izabrana 72 zastupnika, od čega je katolicima pripalo 16, muslimanima 24, pravoslavicima 31, a Židovima 1 zastupničko mjesto. Srpska narodna organizacija (dalje: SNO) je osvojila sve pravoslavne mandate, njih ukupno 31, a MNO sva 24 muslimanska mandata, čime se odmah u početku ustavnog razdoblja demonstrirala slabost novoosnovane MSS. Od 16 katoličkih mandata HNZ je dobio 12, a HKU samo 4 mandata, što je označilo poraz političkih nastojanja nadbiskupa Stadlera za stvaranjem snažne hrvatske političke stranke na konfesionalnim osnovama.

Već na samom početku rada Bosanskohercegovačkog sabora očitovao se problem neprilagođenosti interkonfesionalnog političkog programa HNZ-a konfesionalno ustrojenom izbornom tijelu. Naime, car Franjo Josip I. je za vrijeme svoga posjeta Sarajevu 1910., u povodu početka zasjedanja Bosanskohercegovačkog sabora, odbio primiti hrvatsku deputaciju sve dok joj nisu oduzeta hrvatska nacionalna obilježja. Zastupnik HNZ-a sarajevski odvjetnik Jozo Sunarić obratio se zbog toga na III. sjednici Sabora Bosne i Hercegovine s interpelacijom na Zemaljsku vladu s upitom koje korake namjerava poduzeti, da se takvi i slični slučajevi ne ponove.²⁷ Na V. sjednici, održanoj 10. lipnja 1910., građanski doglavljenik Benko odgovorio je na Sunarićevu interpelaciju tvrdnjom da su se problemi pojavili isključivo zbog toga što je vodstvo HNZ-a previdjelo vladinu uputu o sastavljanju deputacija prema konfesionalnom

²⁷ "Stenografski izvještaj III. sjednice Sabora Bosne i Hercegovine". u: *Stenografski izvještaji o sjednicama bosansko-hercegovačkog sabora god. 1910* (dalje: *Stenografski izvještaji*). 17.

temelju: “[...] u Bosni i Hercegovini čitav javni život, počevši od najmanjih općinskih vijeća pa sve do visokog sabora, razvijao (se) na konfesionalnoj podlozi, a toga se postupka također i dosada u sličnim prigodama držalo. Prema tome je bilo određeno da dođu na poklonstvo od tri glavne konfesije po dvije deputacije, i to jedna duhovnička, a druga svjetovnjačka, dočim od ostalih konfesija, naime protestanata, sefardskih i eckenackih (aškenaskih, op. Z. G.) Jevreja samo po jedna, koja je sastavljena i od svećenika i od svjetovnjaka”²⁸ Barun Benko je zatim podsjetio na činjenicu da je jedan saborski službenik razgovarao s vođama deputacija svih konfesija te se mislilo da s tim u vezi ne može biti nikakvih problema, posebice s obzirom na okolnost da je zbog poglavito hrvatskog nacionalnog sastava katoličke deputacije u pozdravnom govoru te deputacije istaknuto njezino hrvatsko nacionalno obilježje. Na kraju je zaključio da se radi o nesporazumu te da Zemaljskoj vladi nije bilo do toga da na bilo koji način uvrijedi bosanskohercegovačke Hrvate.²⁹

Velik problem aktivnijem političkom angažmanu HNZ-a u konfesionalno ustrojenom parlamentarnom tijelu predstavljala je činjenica da se vodstvo stranke antagonistički odnosilo prema katoličkim doseljenicima iz Monarhije. To je, uz odbijanje vodstva HNZ-a da stranku programski ustroji na konfesionalnom principu, bio glavni razlog koji je nadbiskupa Stadlera potaknuo na osnutak HKU, što je razvidno iz njegove ranije spomenute molbe Zemaljskoj vladi za potvrđivanje pravila HKU. Podjednako važan razlog za Stadlerovu odluku da pokuša preuzeti političko vodstvo bosanskohercegovačkih Hrvata u svoje ruke bilo je sve češće zagovaranje hrvatsko-srpske suradnje od strane čelnika HNZ-a, napose njezinog predsjednika N. Mandića. Naime, Stadler se pribojavao da bi vodstvo HNZ-a moglo Bosnu i Hercegovinu učiniti zatočeničkom politike Hrvatsko-srpske koalicije, koja bi za nju bila puno opasnija nego za Hrvatsku, jer su u njoj Hrvati i katolici bili u manjini.

Pojava prosrpske orijentacije kod N. Mandića i drugih istaknutih članova vodstva HNZ-a predstavljala je posvemašnju negaciju temeljnih programskih određenja HNZ-a, koja su, s pozicija interkonfesionalnog hrvatstva, pozivala na suradnju Hrvata i muslimana protiv srpskih nastojanja za političkim ovladavanjem Bosnom i Hercegovinom. N. Mandić se javno očitovao kao pristaša

²⁸ “Stenografski izvještaj V. sjednice Sabora Bosne i Hercegovine, držane 10. juna 1910. u Sarajevu”. u: *Stenografski izvještaji 1910.* 32.

²⁹ Isto.

hrvatsko-srpske političke suradnje već na samom početku rada Bosanskohercegovačkog sabora u svome govoru od 10. lipnja 1910., kojim se, u okviru rasprave o ustavnim odredbama za Bosnu i Hercegovinu, zajedno s Đurom Džamonjom, kao zastupnik HNZ-a pridružio kritici ustavnih odredbi od strane zastupnika Srpske narodne organizacije (dalje: SNO) Milana Srškića, Koste Majkića, Jove Simića, zastupnika MNO-a Šerifa Arnautovića, Rifat-bega Sulejmanpašića, Šefkije Gluhića i drugih te zastupnika HKU Josipa Vancaša. Njihova kritika nije se odnosila samo na sužene kompetencije Sabora Bosne i Hercegovine, koji uopće nije odlučivao o važnim gospodarskim pitanjima (porezima, carinama), vojsci i drugome, nego i na nepostojanje zakonodavne i ustavne inicijative, trajanje imuniteta zastupnika samo za vrijeme održavanja sjednica Sabora i drugo. Napose se isticala neprihvatljivost činjenice da ustavnim odredbama nije bila propisana odgovornost Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu Saboru kao najvišem zakonodavnom tijelu. Na prijedlog M. Srškića prihvaćena je rezolucija, u kojoj su iznijeti prigovori na ustavne odredbe, uz tvrdnju da ne pružaju osnove za plodan parlamentarni rad.³⁰ U okviru svoje kritike ustavnih odredbi N. Mandić se, između ostaloga, otvoreno založio za političko povezivanje bosanskohercegovačkih Hrvata i Srba, iznijevši pritom misao o narodnom jedinstvu Hrvata i Srba: “Ja mogu reći samo kao Hrvat, kao predstavnik hrvatskog elementa Bosne i Hercegovine, da ćemo morati na tom poraditi, da usvojimo princip narodnoga jedinstva između Srba i Hrvata. (*Burni pljesak i živio.*) Mi to moramo postići ne samo kulturnim i gospodarskim radom, nego i svim mogućim načinima, koji će pospješavati proces, koji ide za kulturnim i gospodarskim razvitkom obijuh naroda, koji su jedni po krvi, jedni po jeziku, a razni po imenu”.³¹ Spremnost na savezništvo sa Srbima vodila je čelnike HNZ-a sve više prema podupiranju nastojanja srpskog vodstva za autonomijom Bosne i Hercegovine, koju su Srbi shvaćali kao prvi korak u njezinom izdvajanju iz okvira Monarhije, a muslimani, koji su u međuvremenu izgubili nadu u povratak pod osmanski suverenitet, kao pretpostavku za očuvanje svojih vjerskih i kulturnih posebnosti. Autonomija Bosne i Hercegovine najviše je odgovarala najbrojnijim Srbima, jer su se, sklapajući naizmjenice saveze s Hrvatima i muslimanima, mogli domoći

³⁰ Vidi: “Stenografski izvještaj V. sjednice Sabora Bosne i Hercegovine držane dne 10. juna 1910. u Sarajevu” u: *Stenografski izvještaji*, 39.-40.

³¹ Isto. 43.

priželjkivanog gospodstva. U dogovoru s Hrvatima mogli su provesti agrarnu reformu, oduzeti agama i begovima zemlju i tako se domoći najvećeg dijela zemljišnih posjeda, a u dogovoru s muslimanima učinkovito ometati nastojanja Hrvata za povezivanjem Bosne i Hercegovine s hrvatskim zemljama.

Zamijetivši da mađarska posezanja za Bosnom i Hercegovinom, radi njezina uvrštavanja kao *corpus separatum* u ugarsku polovicu Monarhije, zastupnike HNZ-a sve više uvlače u mrežu srpsko-muslimanskih autonomističkih nastojanja i usmjeravaju ga prema političkom približavanju Srbima, pomoćni biskup vrhbosanski Ivan Šarić je u svome saborskom govoru 8. srpnja 1910. otvoreno osudio nastojanja za autonomnim statusom Bosne i Hercegovine te pročitao službenu izjavu HKU, u kojoj je izričito navedeno da HKU preuzima program Stranke prava od 26. lipnja 1894., kojim se predviđa ujedinjenje hrvatskih zemalja, u koje je ubrojena Bosna i Hercegovina, u jedno samostalno državno tijelo u okviru Monarhije. Pritom je izjavio da “[...] ne može Hrvatska katolička udruga priznati na teritoriju kraljevstva Hrvatske nikoje drugo ime, nikoji drugi narod i nikakve druge ambleme do li hrvatskih [...]”. Šarićevo izlaganje izazvalo je veliku uzrujanost među srpskim zastupnicima, te su se čuli povici: “Dolje! Je li to potpisao Frank! [...] Srbe ne smijete vrijeđati u Sarajevu! To je sramota od jednog biskupa!”³² Srpski zastupnici Šćepan Grđić i Jovo Simić čak su zahtijevali da se Šarić zbog svoga govora izvede pred disciplinski odbor Sabora.³³

Očevidno je da je Šarićev istup bio politički nepromišljen i provokativan, no on je bio i koristan, jer je reakcija srpskih zastupnika osporavala mogućnost hrvatsko-srpske suradnje. Naime, HNZ, čiji se zastupnici nisu u povodu Šarićeva govora uključivali u raspravu, također je zastupao stajališta pravaškog programa iz 1894. pa je za njih reakcija srpskih zastupnika bila ne samo svjedočanstvo o nepostojanju bilo kakvih politički relevantnih dodirnih točaka, nego o tome da srpska i hrvatska politika u Bosni i Hercegovini po svome bitnom programskom određenju stoje na sasvim oprečnim, međusobno isključivim pozicijama. Međutim, pravo suočavanje vodstva HNZ-a s neodrživosti njegovih programskih određenja i njihove praktične provedbe nastupila je kada je muslimanski klub u Bosanskohercegovačkom saboru, preko svoga predsjednika Dervišbega Miralema, na saborskoj sjednici održanoj 21. srpnja

³² Isto. 353.

³³ Isto.

1910., izjavio da ne samo da se ne slaže s političkim programom HNZ-a, koji ide za ujedinjenjem Bosne i Hercegovine s Trojednom kraljevinom Hrvatskom, nego protiv tog programa kategorički s prezirom prosvjeduje. Očividnije nego ikada MNO je HNZ-u pokazao ne samo da ne podržava jedan od glavnih ciljeva njegova političkog programa, nego ga s gnušanjem i krajnjom indignacijom odbija. Ovim svojim očitovanjem vodstvo najutjecajnije muslimanske stranke u Bosni i Hercegovini dalo je za pravo nadbiskupu Stadleru, koji je od samoga početka bio protiv stvaranja zajedničkih organizacija s muslimanima u sklopu interkonfesionalnog hrvatskog političkog programa. U povodu izjave Derviš-bega Miralema u ime saborskog kluba HNZ-a istupio je s prosvjednom izjavom Nikola Mandić, ustvrdivši da vodstvo HNZ-a izjavu muslimanskog kluba odbija s indignacijom, kao i držanje onih zastupnika koji je podupiru.³⁴

Očitovanje muslimanskog saborskog kluba pružilo je vodstvu HNZ-a priliku da se uvjeri u neosnovanost njegovih višegodišnjih nastojanja da s pozicija interkonfesionalnog hrvatstva ostvari politički savez s muslimanima. Nove okolnosti – konfrontiranje s muslimanskim i srpskim zastupnicima u Bosanskohercegovačkom saboru – upućivale su ga na hitno revidiranje programskih načela i traženje kompromisa s HKU, radi uspostave jedinstvenog hrvatskog bloka. To približavanje bilo je uvelike otežano različitim stajalištem vodstva dviju hrvatskih organizacija prema oportunisti suradnje sa Srbima, koju je HKU sasvim isključivao, a dio vodstva HNZ-a još je uvijek držao otvorenom.

Krajem 1911. zastupnici SNO-a počeli su oštro nastupati ne samo prema zastupnicima HKU, nego i prema saborskim zastupnicima iz vodstva MNO-a, čime su se odnosi među parlamentarnim klubovima dodatno antagonizirali. To je napose došlo do izražaja prilikom rasprave o nazivu zemaljskog, odnosno službenog jezika, kada su čelnici SNO-a javno izašli s tvrdnjom da muslimani kao nacionalno neosviješteni ne mogu odlučivati o tom pitanju. Pritom se nije radilo o nekom principijelnom stajalištu srpskih zastupnika, koji su potaknuli pitanje naziva službenog jezika, nego o njihovu strahu da se muslimani ne opredijele u korist hrvatskog naziva. U ime hrvatskog i muslimanskog saborskog kluba nastupio je Šerif Arnautović, optuživši Zemaljsku vladu da se tajno sporazumjela sa Srbima, uzevši u razmatranje pitanje naziva službenog jezika, premda je to pitanje već izazvalo saborsku krizu, zbog koje

³⁴ Isto, 370.

je bila sazvana međustranačka konferencija, na kojoj je odlučeno da se ono uopće ne stavlja na dnevni red. Zastupnik SNO-a Milan Srškić demantirao je vijesti o sporazumu srpskog kluba sa Zemaljskom vladom, ustvrdivši da se i srpski klub zauzima za to da o pitanju naziva službenog jezika odlučuje Sabor, a ne da ga prejudicira Zemaljska vlada, te da o njemu trebaju odlučivati Srbi i Hrvati, a ne muslimani, za koje je jezično pitanje samo “arikel, s kojim se može trgovati”. Ova Srškićeva izjava izazvala je oštru reakciju Š. Arnautovića, koji ga je upozorio da su Srbi ranije trgovali s muslimanima. Pri tome je naveo agrarno pitanje kao predmet muslimansko-srpskih razgovora, ali je očevidno mislio i na intenzivnu suradnju dvaju autonomnih pokreta.³⁵

Daljnem zaoštavanju hrvatsko-srpskih odnosa pridonijele su đačke demonstracije u Sarajevu, u vezi s činjenicom da je mađarski politički eksponent ban Slavko Cuvaj 27. siječnja 1912. godine raspustio Sabor Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Građanski doglavnik barun Benko poslao je policiju na đake, a ova je upotrijebila oružje i pritom ranila u glavu jednog mladića, koji je u komi prebačen u bolnicu. U saborskoj raspravi 8. veljače 1912. Đ. Džamonja oštro je osudio Cuvajev režim u Hrvatskoj i zatražio od Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu da se očituje o nasilju koje je primijenila protiv đaka. Barun Benko je osporio Džamonjinu tvrdnju da je policija dobila nalog da oružjem nastupi protiv demonatranata, ustvrdivši da je postojao samo nalog da se smire nemiri, a da će u povodu primjene nasilja biti provedena istraga. U raspravu se uključio zastupnik SNO-a Stjepan Grđić, koji je osudio pisanje *Hrvatskog dnevnika* i *Hrvatske zajednice* zbog težnje da đačke demonstracije prikažu kao demonstracije za trijalizam. Ta njegova izjava kod Srba je izazvala burno odobravanje, a kod Hrvata žestoke proteste. Hrvatski saborski klub i saborski klub prohrvatski orijentirane Muslimanske ujedinjene organizacije, u znak žalosti zbog ugnjetavanja ljudskih i građanskih prava i u znak solidarnosti sa zastupnicima raspuštenog Hrvatskog sabora, napustili su Sabor Bosne i Hercegovine. S druge strane, zastupnici MNO-a su osudili gaženje ljudskih prava u Hrvatskoj, ali su, zajedno sa zastupnicima SNO-a, ustali protiv hrvatskih nastojanja za pripojenjem Bosne i Hercegovine Hrvatskoj i založili se za njezinu autonomiju. Ujedno su optužili hrvatske zastupnike da nastoje đačke

³⁵ Vidi: “Stenografski izvještaj XII. sjednice Sabora Bosne i Hercegovine, držane 26. novembra 1911. u Sarajevu”, u: *Stenografski izvještaji bosansko-hercegovačkog Sabora 1911./1912.* 10.

demonstracije iskoristiti za promicanje trijalizma.³⁶ Ovime se posvjedočilo da su MNO i SNO po pitanju autonomije Bosne i Hercegovine bili jednostušni, zaoštrivši time do kraja svoje odnose s dvjema hrvatskim organizacijama, koje su političku sudbinu Bosne i Hercegovine zamišljale sasvim drugačije. Pri tome treba naglasiti da je pojmovno određenje te autonomije za MNO i SNO bilo sasvim različito; kod MNO-a radilo se o nastojanju za održanjem Bosne i Hercegovine kao zasebne političke i kulturne cjeline, radi očuvanja vjerske i kulturne individualnosti muslimana u sklopu Monarhije, dok ju je SNO shvaćao samo kao korak prema njezinu uvrštavanju u sklop Kraljevine Srbije.

Propast nastojanja usmjerenih prema ostvarenju hrvatsko-muslimansko savezništva, kao i produbljivanje hrvatsko-srpskih političkih suprotnosti pridonijeli su, u kontekstu stvaranja svepravaške organizacije za sve hrvatske zemlje i Bosnu i Hercegovinu u listopadu 1912., približavanju i političkoj fuziji HNZ-a i HKU. Vodstvo HNZ-a pristalo je u pravila organizacije unijeti odrednicu prema kojoj su katolički principi mjerodavni u socijalnim i kulturnim pitanjima koja se tiču vjere, crkvene discipline i katoličkog morala i da će se ta pitanja pretresati zajedno s biskupima. Nadbiskup Stadler sa svoje se strane obvezao opozvati interdikt protiv HNZ-a. Fuzija dviju organizacija ostvarena je, međutim, tek nakon sastanka svepravaškog vijeća, u siječnju 1912. u Zagrebu, na kojem su se predstavnici objiju organizacija obvezali na fuziju. Na sastanku Vrhovne uprave Stranke prava u lipnju 1912. u Sarajevu, proglašeno je raspuštanje HKU, čiji su članovi prešli u HNZ.³⁷ Formalno ujedinjenje provedeno je u hrvatskom klubu Sabora Bosne i Hercegovine 7. lipnja 1912.³⁸ Radilo se, međutim, tek o kratkotrajnom postizanju konsenzusa o ciljevima hrvatske politike u Bosni i Hercegovini. Raspad svepravaške organizacije 1913. i povratak na vlast Hrvatsko-srpske koalicije u Hrvatskoj ponovno dovode do prevlasti zagovornika hrvatsko-srpske suradnje u vodstvu HNZ-a, a nadbiskupa Stadlera usmjeravaju prema tzv. velikoaustrijskom

³⁶ Vidi: "Stenografski izvještaj XXI. Sjednice Sabora Bosne i Hercegovine, držane dne 8. februara 1912. u Sarajevu". u: *Stenografski izvještaji o sjednicama bosansko-hercegovačkog Sabora*. 12.-13.

³⁷ Gross M. 1973. 383.

³⁸ ABH, ZMF, Privatna registratura (Privatregistratur) 750/1914. Ujedinjenje HNZ-a i HKU detaljno je opisano u jednoj promemoriji zemaljskog poglavara O. Potioreka zajedničkom ministru financija L. Bilinskom iz 1914.

krugu oko nadvojvode prestolonasljednika Franje Ferdinanda, kao jedinom čimbeniku za koji je držao da može pridonijeti ozbiljavanju njegova političkog programa, ujedinjenju Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s Bosnom i Hercegovinom u sklopu trijalistički preustrojene Monarhije.

PRILOZI:

Prilog 1³⁹

Građanski doglavnik barun Isidor Benko - zajedničkom ministru financija barunu Istvánu Buriánu, Sarajevo, 14. II. 1910.

O odjeku osnutka Hrvatske katoličke udruge te reakcijama banjolučkog biskupa fra Marijana Markovića i provincijala Bosne Srebrene fra Alojzija Mišića na njezin osnutak u kontekstu razmatranja mogućnosti sporazuma između Hrvatske narodne zajednice i Hrvatske katoličke udruge.

Mit dem Obzitierten Berichte hat die Landesregierung dem gemeinsamen Ministerium über die ziemlich kühle Aufnahme, welche die Gründung der "Hrvatska katolička udruga" unter den einheimischen katholischen Kroaten gefunden hat relationiert und dabei hervorgehoben, dass auch Bischof Marković aus Banja Luka in der hiesigen Zeitung "Hrvatska zajednica" erklärt hat, dass sein Begrüssungstelegramm an die Gründungsversammlung der "Udruga" keinesfalls als sein Beitritt zu dieser Vereinigung aufzufassen sei.

Nunmehr veröffentlicht der hiesige Franziskaner Provinzial Fra Alojsije Mišić in der Nr. 9 der "Hrvatska zajednica" vom 3. dieses / : Journalrevue vom 2. Februar Zahl 569 Präs. : / eine Erklärung, in welcher er ziemlich dezidiert zur "Udruga" Stellung nimmt und betont, dass seine Begrüssungsdepesche an die Udruga vom 16. Jänner L. J. nur dann als Anschluss an diese Vereinigung

³⁹ ABH, ZMF, Prez., 223/1910. Dokument se znatnijim dijelom referira na dokument Zemaljske vlade od 28. siječnja 1910. u kojem se prenosi stajalište franjevačkog provincijala Bosne Srebrene fra Alojzija Mišića prema HKU u povodu njezina osnutka: *Franziskaner -Provincial Alojsije Mišić, Stellungnahme zur Hrvatska katolička udruga zur Zahl 370 Pr. vom 28. I. 1910.*

zu gelten habe, wenn folgende von ihm für die Kooperation mit der “Udruga“ aufgestellten Bedingungen vorher erfüllt werden:

1.) Exzellenz Stadler habe im Vereine mit der “Udruga“ mit allen ihm zu Gebote stehenden Mitteln darauf hinzuwirken, dass die Franziskaner als Kuratklerus für ihre Anstalten: das Gymnasium in Visoko und die theologische Lehranstalt in Sarajevo eine angemessene staatliche Subvention erhalten;

2.) dass in dem Zwölferausschuss der vereinigten “Udruga“ von den 4 geistlichen Mitgliedern 2 Franziskaner und 2 Weltgeistliche sein müssen.

3.) Dem Ausschusse und den Mitgliedern der “Hrvatska narodna zajednica“ welche angesehene einheimische Söhne sind, dennen der Glaube und das Wohl des kroatischen Volkes in Bosnien und der Hercegovina ebenso am Herzen liegt wie der Gegenpartei, dürfe nicht das Messer und die Kehle gesetzt und dürfen sie nicht zu einem verzweifelten Kampfe, welche für die gute Sache weittragende Folgen haben könnte, gezwungen werden.

Des Weiteren führt der Provinzial aus, dass es wohl keinem Zweifel unterliegen kann, dass der Erzbischof in Bezug auf den Glauben und auf die kroatische Sache die edelsten Absichten hegt, dass jedoch zur Verwirklichung dieser Ziele vor Allem die volle Einigkeit notwendig sei, dass persönliche Momente vollkommen ausgeschaltet werden müssen und dass es in diesem Kämpfe weder Sieger noch Besiegte geben darf.

In sehr vorsichtiger Weise gibt er sodann dem Erzbischof Stadler zu verstehen, dass er die Sache Bosniers und des Herzegovcen nicht kennt und dass wenn man die Einheimischen für eine Idee gewinnen will, ein ganz anderer Weg betreten werden müsste, als bisher.

Dass dieses offene Schreiben des hochangesehenen Franziskaner-Provinzials, hinter welchem in dieser Sache der ganze hierländige Franziskanerorden und ein grosser Teil der einheimischen Kroaten stehen, nicht allein auf die weitesten Kreise sondern auch auf dem Erzbischof Stadler einen grossen Eindruck machen wird, unterliegt wohl keinen Zweifel.

Ungeachtet jedoch der entschiedenen Sprache des Fra Alojsije, welche der Form und dem Inhalte nach massvoll und schliesslich doch für die Aussöhnung und Einigkeit plädiert, dürfte sein Hervortreten die gespannten Beziehungen zwischen den beiden Lagern nicht verschärfen, da, wie bereits berich-

tet, beide Teile auch deswegen geneigt sind, Frieden zuschliessen, um bei den Landtagswahlen jedwede Zersplitterung der Katholiken zu vermeiden.

Von den Gefühlen der Versöhnlichkeit werden insbesondere die akademische gebildetem Mitglieder der "Hrvatska narodna zajednica" beherrscht, was am besten dadurch illustriert wird, dass, wie aus guter Quelle verlautet, unter ihnen die ernste Absicht besteht, dem dermaligen Obmann der "Zajednica" Dr. Nikala Mandić, welcher der Hauptstein des Anstosses ist und welcher wegen seiner Unbeständigkeit und Aufrichtigkeit die Sympathien auch bei seiner Gesinnungsgenossen teilweise verscherzt hat demnächst nahezulegen, dass er vom Präsidium im Interesse der kroatischen Sache zurückzutreten möge.

Für den Chef der Landesregierung,
Der Civil – Adlatus:
I. Benko

Prilog 2.⁴⁰

Izvjješće službenika u Zemaljskoj vladi, koncipijenta dr. Mihalića o konstituirajućoj skupštini Muslimanske samostalne stranke u Sarajevu 10. travnja 1910.,

R e l a t i o n

des Regierungskonzipisten Dr. Mihalics über die un 10. April l. J. in den Nebenlokalitäten des Vereinhauses abgehaltene konstituierende Versammlung der "Muslimanska samostalna stranka". Die Versamlug wurde von des Präses der provisorischen Lokalausschusses, der Partei ina Sarajevo dem hiesigen Advokaten Akif eff. B i s e r o v i ć eröffnet.

⁴⁰ ABH, ZMF, Präs. BH, 493/1910.

1.) Derselbe begrüßte vor allen des behördlichen Abgeordneten und teilte den Anwesenden die in der Beilage A. ersichtliche Tagesordnung der Versammlung mit.

Nach meiner Schätzung haben der Versammlung circa 350 Personen und zwar 250 – 280 aus der Provinz, der Rest von Sarajevo beigewohnt.

In der Beilage B. sind die angesehensten Teilnehmer der Versammlung, soweit es mir möglich war, die Namen zu merken, angeführt.

In seiner Eröffnungsrede konstatierte Akif eff. B i s e r o v i ć das zahlreiche Erscheinen von Anhänger der Partei und zog aus dieser Umstände die Folgerung, dass die "Muslimanska samostalna stranka" trotz ihres zweimonatlichen Bestandes bereits feste Wurzeln in Volke gegriffen hat. Wie, setzt B i s e r o v i ć fort, auch aus den Mitteilungen des Parteiblattes zu ersehen sei, habe die Partei bereits eine angesehene Anzahl von Mitgliedern. Doch ist die Zahl viel grösser, denn er habe Briefe in den Händen, das der Partei ausser diesen Personen noch zahlreiche Anhänger habe, die bisher jedoch unterlassen haben, ihren Namen in der Zeitung veröffentlichen zu lassen. Die Partei schreite sehr schön vorwärts, was speciell darauf zurückzuführen sei, dass der Hauptprogrammpunkt der Partei ist: "Islamit ohne jedwede nationale Färbung". Zur Gründung der Partei sei vor allem der Umstand Massgebend gewesen, dass das islamitische Volk nicht nach vorwärts schreite, sondern in Rückbildung begriffen sei (Ne napreduje, nego nazaduje). Aus diesem Grunde sei die Organisation notwendig. Das Volk müsse seine Führer haben, welche es auf den Weg der Entwicklung führen sollen. Es sei wohl wahr, dass eine muslimanische Organisation und Führerschaft auch bisher bestanden habe, aber sie sei "ohne jede Programm, ohne bestimmte leitende Ideen" gewesen. Der Zweite Umstand, warum die Gründung der Partei notwendig geworden sei, bestehe darin, dass vor zwei Monaten die *Wiener Zeitungen* die Nachricht gebracht haben, dass die Verfassung vor dem Tore stehe, jede Konfession eine gewisse Anzahl von Mandate bekomme, den Moslims aber nicht soviel Mandate zugekommen seien wieviel es ihnen von rechtswegen gebühren würde. Um diesen Mangel der Verfassung auf irgend eine Weise zu reparieren, habe K u l o v i ć eine Anquete einberufen, zu welcher angesehene Personen nicht nur aus Sarajevo, sondern auch aus der Provinz geladen worden seien.

Als Resultat dieser Anquete sei die Entsendung einer fünfgliedrigen Deputation unter Führung des Kulović nach Wien gewesen. An der Verfassung konnte jedoch leider schon nicht mehr geändert werden. Es sei dennoch ha-

uptsächlich auf die Entsendung dieser Deputation und auf die Tätigkeit der Zeitschrift "Muslimanska sloga" das Erscheinen Alerhöchsten Handschreiben zurückzuführen, in welchen es ausdrücklich heisst, dass die Agrarfrage (Loskauf der Kmeten) nicht in obligatorischer Weise gelöst werden wird, sondern der status quo auch weiterhin verbleiben werde. Agrarfrage sei der zweite Umstand zur Gründung der Partei gewesen, denn es gebe [gäbe] kein Volk ohne Grundbesitz. Redner bittet alle Versammlung, die Gründung der Partei zu genehmigen resp.[ektive] über deren weiteren Verbleib entscheiden.

2.) Nach der Eröffnungsrede des Präsidenten Akif eff. B i s e r o v i ć wird zum Punkte 2. der Tagesordnung geschritten. Zum Vorsitzenden der Versammlung wurde der pensionierte Oberscheriatsrichter Nureddi eff. H a f i z o v i ć gewählt. Zu Schriftführern Assistent Šemsudin eff. S a r a j l i ć und Fadil K u r t a g i ć. Zu Verifikatoren des Protokolles die hiesige Gemeinderäte Sulejmanbeg S u l e j m a n p a š i ć und Hadži Salihaga B i ć a k ċ i ć.

Redakteur Zija eff. R i z a e e f e n d i ć beantragt, dass nur Personen, die Mitglieder der Partei sind, in der Versammlung sprechen dürfen.

H. Nuredin ef. H a f i z o v i ć übernimmt unter stürmischen Živio – Rufen den Vorsitz und fordert die Anwesenden zur Einigkeit auf.

Von der Einigkeit (sloga) haben nach der Rede des H a f i z o v i ć noch der Mostarer Bürgermeister Mujaga K o m a d i n a .und der Gimnasiallehrer Hakija H a d ž i ć gesprochen, worauf der Bürgermeister Esad eff. K u l o v i ć das Wort ergreift, um auch seinerseits die Anwesenden gleichfalls zur Einigkeit zu ermahnen. Kulović betont, dass das bosnisch-hercegovinische muslimanische Volk sich jetzt in einer sehr kritischen Lage befinde, was auch den Umstand zurückzuführen sei, dass die Moslims bisher keine "Hacksamkeit" bekundet und alles mit Letargie und ruhig zugesehen habe. Kulović stellt als Hauptbedingung der Fortentwicklung des Volkes die "Hackseimkeit und Einigkeit" auf.

3.) Nach den Worten des K u l o v i ć wird zum Punkte 3 der Tagesordnung (Bericht des Sarajevoer Lokalausschusses über die bisherige Tätigkeit der Partei) übergangen.

Dr. Halidbeg H r a s n i c a skizziert in Kurzen die Tätigkeit des Ausschusses. Der Ausschuss sei vor allem seine Hauptaufmerksamkeit darauf gelenkt, dass die Partei sich auch in der Provinz organisire. Es seien Lokalausschüsse

gegründet worden, diese Tätigkeit konnte jedoch nur eine provisorische sein und hänge alles von der heutigen Versammlung ab. Von der bisherigen Tätigkeit seien noch besonders die *Pourparleis*⁴¹ mit Alibeg Firdus und seiner Partei zu bemerken. Der Ausschuss sei von der Gegenpartei wegen Zustandekommens einer Einigkeit unter den Moslims angegangen worden. Redner wolle jedoch darüber jetzt nicht sprechen, da dies Gegenstand des Punktes 9 der Tagesordnung bilde.

5.) Nachdem der Bericht des Dr. Hrasnica zur Kenntnis genommen wurde, wird anstatt Punktes 4.) zum Punkte 5.) (Wahl der Vertretungen (*predstavništvo*) der Partei) geschritten.

Der in der gestrigen Vertrauensmännerkonferenz beschlossenen Vereinbarung zufolge, wurden in die Vertretung (Vorstand) der Partei von jedem Kreise drei Personen als ordentliche Mitglieder und einige Personen als Ersatzmänner gewählt. Er wurden gewählt.

I. Für den Kreis B a n j a l u k a:

A.) Als ordentliche Vorstandsmitglieder:

- 1.) Atif eff. B a h t i j a r e v i ć, pens. Bezirksvorsteher
- 2.) Alibeg B i š č e v i ć aus B. N o v i
- 3.) Ademaga M e š i ć aus T e š a n j

A) Als Ersatzmänner:

Hadži Hifzo B a h t i j a r e v i ć aus B a n j a l u k a
Saliaga Čaušević aus B. N o v i und
Ziajbeg G j o n l a g i ć aus T e š a n j

II. Für den Kreis B i h a ć:

B) Als ordentliche Mitglieder:

- 4.) Alibeg A l a j b e g o v i ć aus B i h a ć

⁴¹ Od *pourparler* (franc.), rasprava koja prethodi pregovorima.

5.) Muhamedaga B u k o v a č a aus P e t r o v a c

6.) Muhamedaga I b r a h i m p a š i ć aus B i h a ć

B.) Als Ersatzmänner:

Husein A l a j b e g o v i ć aus S a n s k i m o s t

Murat eff. T o r o m a n o v i ć aus C a z i n und

Džaferbeg F i l i p o v i ć aus K l j u č

III. Für den Kreis Mostar:

A.) Als ordentliche Mitglieder:

7.) Mujaga K o m a d i n a, Bürgermeister von M o s t a r

8.) Avdaga Šehinović aus B i l e k [Bileća]

9.) Ragibbeg Resulbegović aus T r e b i n j e

B.) Als Ersatzmänner:

Ahmet eff. M a h i n i ć aus T r e b i n j e

Mehmed eff. Š a r i ć [aus B i l e k]

Ahmet K a r a b e g aus M o s t a r

IV. Für den Kreis Sarajevo:

A.) Als ordentliche Mitglieder:

10.) Dr. Halidbeg H r a s n i c a

11.) Ibrahim eff. R a š i d k a d i ć

12.) Avdaga Š a h i n a g i ć

B.) Als Ersatzmänner:

Sulejman S u l e j m a n p a š i ć

V.) Für den Kreis Travnik:

A.) Als ordentliche Mitglieder:

- 13.) Ibrahimbeg Teskeredžić aus Travnik
- 14. Abdul Aziz Imamović aus Žepče
- 15.) Mahmud eff. Taraba aus Zenica

B.) Als Ersatzmänner:

Zaimbeg Aganović aus Jezero

VI.) Für den Kreis Tuzla:

A.) Als ordentliche Mitglieder:

- 16.) Zijabeg Pašić aus Bjelina [Bijeljina]
- 17.) Mustajbeg Uzeirbegović aus Maglaj
- 18.) Mustajbeg Gradašćević aus Gradačac

C.) Als Ersatzmänner:

Smailbeg Skopljaković aus Zvornik
Ibrahim Kučukalić aus Brčko und
Uzeirbeg Uzeirbegović aus Maglaj

Ausser den obigen Mitgliedern wurde der Ausschuss noch durch die Wahl von Personen aus dem Stande der Intelligenz und der Ulemas ergänzt und zwar wurden diesbezüglich gewählt:

VII. Aus dem Stande der Ulemas:

- 19. Hadži Nuredin eff. Hafizović pens. Oberscheriatsrichter
- 20.) Ahmet eff. Karabeg aus Mostar
- 21.) Hadži Hafiz Maglajlić aus Banjaluka

VIII. Aus dem Stande der Intelligenz:

22.) Šemšibeg S a l i h b e g o v i ć städt. Tierarzt in Sarajevo

23. Redakteur Zija eff. R i z a e f e n d i ć und

24. Hakija H a d ž i ć, Gymnasiallehrer

Wie aus dem Vorstehenden zu ersehen ist, wird der Vorstand der Partei aus 24 Personen bestehen.

4.) Sodan wird zum Programe 4.) (Vorlegung und Annahme der Statuten) geschritten.

Dr. Halidbeg H r a s n i c a stellt den Antrag, dass die Ausarbeitung und Beschlussfassung über die Statuten dem gewählten Parteivorstande überlassen werde, da die Versammlung diesbezüglich heute, wo man noch nicht weiss, ob eine Fusion resp.[ektive] ein Wahlkompromiss mit der Gegenpartei zustandekommt oder nicht, kaum richtige Beschlüsse fassen könnte. Die Statuten hängen eben von diesem Umstande ab, und da man heute nicht weiss, wie sich die Sache gestalten wird, wolle man betreffs der Statuten dem Ausschusse eine unbeschränkte Vollmacht geben. Nachdem zu diesem Gegenstande noch Ahmet K a r a b e g und Ademaga M e š i ć kurz gesprochen haben wird der Antrag des Halidbeg H r a s n i c a angenommen.

6.) Bei dem Punkte 6.) der Tagesordnung (Finanzierung der Zeitschrift der Organisation) entwickelte sich eine längere Debatte.

Ahmet eff. K a r a b e g will diese Frage gänzlich dem Ausschusse überlassen. Nach seiner Ansicht hätte alle Versammlung über alle Punkte hinwegzugeben und blos[s] den Punkt 9.) Beratung über eine Verständigung mit dem Exekutivausschusse, in Beratung zu ziehen.

Zejnilaga H a s a n b e g o v i ć aus G a c k o vertritt den gleichen Standpunkt. Er sagt uter den anderen: "Složimo se svi, jer ode sve, ostavite mudrolije, isturite izmedju sebe ljude, koji su protiv sloge, jer svijet ide u hidžret."⁴²

⁴² Hidžra (hidžretun, ar.) seoba, odlazak poslanika Muhameda iz Mekke u Medinu 622. godine n. e., jedan od najvažnijih događaja u islamu od kojega se računaju godine – početak računanja muslimanske ere. Ovdje u prenesenom značenju, svijet ide u seobu, odnosno bliži

Ademaga Mešić ist gleichfalls für eine Verständigung mit der Gegenpartei, es muss aber in den Beratungen eine Ordnung eingehalten werden. Auf der Tagesordnung steht der Programmpunkt 6.) soll man daher zuerst darüber verhandeln.

Fehim eff. Čurčić der in der heutigen Versammlung wiederholt dem provisorischen Ausschusse eine Opposition machte, verlangt, dass die Beratung über den Programmpunkt 9.) vor den übrigen Punkten auf die Tagesordnung gestellt werde.

Dr Halidbeg Hrasnica tritt entschieden dafür ein, dass zuerst der Programmpunkt 6.) verhandelt werde, seine Worte sind: “treba najprije u svojoj kući urediti, pa onda dalje dati temelj listu. Predlog Fehim eff. Čurčića nemože se iz praktičnih razloga primiti.”

Hafiz Puzić aus Mostar will die Finanzierung der Zeitschrift dem Ausschusse überlassen. Den grössten Eindruck machte die Rede des Alibeg Alajbegović aus Bihać, dem die Versammlung bei seinem wiederholten Reden stets grosse Sympathien bekundete. Er sagt unter anderen: “Mi smo krajišnici ili za rat ili za mir, mi smo krajišnici ali i za slogu, ali za časnu, da lice lice ne ruši, da stranka stranku ne omalovažuje; mi moramo braniti našu stranku i neće niko nečasne sloge. Stranka nam je zlatna jabuka, a druga se ruka pruža na mir. Radi toga treba da svaki svoju stranku brani. Kako vidim ovdje je dobar dio gospode za slogu, ali sad evo ima i naša stranka. Neka eksekutivni odbor odbaci javno srpstvo ili Hrvatstvo i stavi se na vjerski temelj, pa smo odmah s njima. Pustimo osobnosti kraju, fuzija ako se provede, onda možemo osnivati svoje listove ili druge ukidati.”

Nach diesen Worten bittet Alibeg Alajbegović den Übergang zur Tagesordnung . d. i. [das ist – to jest] zur Verhandlung des Punktes 6.) was endlich angenommen wird.

Sodan erörtert Dr. Hrasnica, dass die Zeitung “Muslimanska Sloga“ jetzt Eigentum der Islamska Štamparija ist, die Zeitung habe Defizit, deshalb sei es notwendig, dieselbe zu finanzieren. Diess kann in zweifacher Weise geschehen und zwar:

se njegov kraj kao ispunjenje objavljenih istina.

- a) entweder verpflichten sich die anwesenden Herren zu Zahlung resp.[ektive] Aufbringung eines gewissen Betrages, oder
- b) wird die Aufbringung der erforderlichen Mittel den Lokalausschüssen überlassen.

Die erste Modalität sei zweckmässiger, denn die Lokalausschüssen sind noch nicht überall organisirt.

H. Saliga B i č a k č i ć wünscht, dass das Blatt dreimal wöchentlich erscheine.

Dr. Halidbeg H r a s n i c a widersetzt sich diesen Antrage mit der Begründung, dass sowohl finanzielle, wie auch technische Schwierigkeiten (zu letzteren auch der Mangel an geeigneten Mitarbeitern gehöre) den Antrag des Salihaga B i č a k č i ć, wegen öfteren Erscheinens der Zeitung als derzeit unmöglich erscheinen lassen. Nachdem zum Gegenstande noch Huseinbeg A l a j b e g o v i ć aus S a n s k i M o s t und Ahmet eff. K a r a b e g aus M o s t a r gesprochen haben, ergreift Dr. H r a s n i c a neuerdings das Wort und begründet die Notwendigkeit der sofortigen Finanzierung dess Blattes damit, dass in der letzten Generalversammlung der Islamska štamparija beschlossen wurde, ein Haus um 75.000 Kronen zu bauen und dass zu diesem Zwecke aufzunehmende Darlehen durch Ratenzahlung in vier Jahre zu tilgen. Die Islamska Štamparija vermag daher für das Blatt innerhalb diesen vier Jahren keine Opfer zu bringen.

Nachdem Seidalibeg F i l i p o v i ć der Versammlung erörterte dass das Defizit des Blattes jährlich 6000 Kronen ausmache, bereitet der langen Debatte Ademaga M e š i ć damit ein Ende, dass er erklärt, für die Zeitung was seine Person anbelangt, jährlich 500 Kronen durch drei Jahre zahlen zu wollen. Ademaga M e š i ć fordert die Anwesenden auf, jeder möge zu diesem Zwecke nach seinem besten Wissen beitragen. Hierauf erklärt Esad eff. K u l o v i ć durch drei Jahre jährlich 1000 Kronen für den gegenständlichen Zweck widmen zu wollen.

Sodann erfolgt die Subskription der Beiträge auf das Blatt. Es wurde von den Anwesenden mit der Giltigkeit auf drei Jahre 10.135 Kronen jährlich gezeichnet: Mujaga K o m a d i n a, Mustajbeg U z e i r b e g o v i ć, Dr. Halidbeg H r a s n i c a, H. Saliaga B i č a k č i ć und Zijabeg P a š i ć (letzterer für ganz Bjelina [Bijeljina]).

Sodann wurde über Antrag des Bürgermeisters Mujaga K o m a d i n a der Redaktionausschuss der Zeitschrift gewählt. Demselben gehören an: Dr. Halidbeg H r a s n i c a, Akif eff. B i s e r o v i ć, H. Saliaga B i ĉ a k ĉ i ć, Zija R i z a e f e n d i ć, Esad eff. K u l o v i ć.

7.) Der Punkt 7.) der Tagesordnung (Aufstellung einer Kandidationsliste für den Landtag) wird über Antrag des Vorsitzenden, pens. Oberscheriatsrichters H a f i z o v i ć.. mit der Begründung dem heute gewählten Vorstände der Partei überlassen, dass die Kandidationsliste ausschliesslich von dem Umstande abhängt, ob mit dem Exekutivausschusse eine Verständigung zustandekommt oder nicht. Da man aber heute dies nicht wissen kann, wird die Aufstellung der Kandidationsliste dem Parteivorstande überlassen.

8.) Punkt 8 der Tagesordnung (Gründung einer Muslimanischen Centralbank in Sarajevo):

Akif eff. B i s e r o v i ć ist der Ansicht, dass diese Frage der Parteivorstande überlassen werde. Hierauf hält Ademaga M e š i ć eine länger und sachliche Rede. Er weist vor allem darauf hin, dass zu einer Fortschritte jedes Volkes vor allem die Gründung von finanziellen Institutionen notwendig sei. Dies sehen wir auch bei den übrigen Konfessionen des Landes. Sie gründen Finanzinstitute, um sich zu helfen, politisch gross zu werden und uns den Grund und Boden abkaufen zu können. "Sugradjani" - sagt Ademaga M e š i ć – "se oružaju tim oružjem, osnovali su mnogo novčanih zavoda i to ne samo za oružanje svojih interesa, nego i protiv naših zemalja. Moramo se pobrinuti i mi, nedamo zemlje". Die Geldinstitutionen seien nicht nur für den wirtschaftlichen Fortschritt, sondern auch aus politischen Gründen notwendig. Die Moslims haben sich bei Geldinstituten anderer Konfessionen verschuldet, sis seien daher in ihren Händen und wer Geld hat, der befehle auch. Auch der Staat werde nur durch Geldinstitute gross. Bei der Gründung der Bank muss als Hauptprinzip gelten, dass möglich zahlreiche Schichten der Bevölkerung an derselben sich beteiligen können. Er stellt den Antrag, dass die Versammlung die Gründung der Bank beschliesst und die weiteren Arbeiten einem zu wählenden separaten Ausschusse überlassen möge.

Auf Antrag des Akif eff. B i s e r o v i ć wird beschlossen, dass die Gründung der Bank mit den religiösen Vorschriften in Einklang gebracht werde. B

i s e r o v i ć sagt, dass zu diesem Zwecke eine Fetva⁴³ erwirkt und der ganzen Sache eine scheriatsrechtliche Form gegeben werden muss.

Esad eff. K u l o v i ć behauptet, es sei für die Gründung von Banken bereits anlässlich der Gründung der Bank in F o č a eine Fetva von dem Rijaset erwirkt worden, es sei daher nicht notwendig in dieser Sache eine neue Fetva von Rijaset anzusuchen.

Hafiz Šakir eff. P a n d ž o pens. Mitglied des Reis-ul-ulema glaubt, dass man die Fetva ohne weiteres bekommen wird, da schon eine solche bereits für F o č a erteilt wurde.

E s w i r d d a r a u f h i n b e s c h l o s s e n, s i c h t r o t z d e n b e s t e h e n d e n F e t v a d e n n o c h a n R i j a s e t z u w e n d e n, z u m a l d i e f ü r d i e z u g r ü n d e n d e m u s l i m a n i s c h e Z e n t r a l b a n k d i e F e t v a m i t R ü c k s i c h t a u f d e n P r ä z e d e n z f a l l i n F o č a o h n e w e i t e r s e r t e i l t w e r d e n w i r d.

Über Antrag des Esad eff. K u l o v i ć wird ein Bankausschuss gewählt, dessen Mitglieder es seien werden: H. Saliga B i č a k č i ć, Muhamedaga A h m e t a š e v i ć, Mujaga K o m a d i n a, Dr. Halidbeg H r a s n i c a, Avdaga Š a b i n a g i ć, Ibrahim eff. R a š i d k a d i ć und Ademaga M e š i ć, als Fachmänner: Mustajbeg U z e i r b e g o v i ć, Bećiraga Č a p l j i ć und Zijabeg D j o n l a g i ć, als Sachverständige vom konfessionellen Standpunkte: H. Nuredin eff. H a f i z o v i ć, Ahmet eff. K a r a b e g und Hafiz eff. M a g l a j i ć.

Die Versammlung beschliesst, den gewählten Bankausschüsse eine unbeschränkte Vollmacht für die Gründung der Bank zu erteilen.

Zum Punkte 8 melden sich noch Huseinaga A l a j b e g o v i ć und Ali-beg A l a j b e g o v i ć zum Worte, welche wünschen, dass die Bank je früher gegründet werde, damit das Volk sieht, dass die Partei für dasselbe arbeitet.

9.) Punkt 9 der Tagesordnung (Beratung über eine Verständigung mit den Exekutivsausschüsse).

Dr. Halidbeg H r a s n i c a referiert als Sekretär des provisorischen Lokalausschusses über diesen Punkt. Er reproduziert die diesbezüglich in der "Muslimanska Sloga" veröffentlichte Korrespondenz der beiden Parteien und

⁴³ Fetva (arapski: فتوى) je zakonska izjava u islamu koju izdaje pravnik, specijalist za određen slučaj. Fetva se obično izdaje na zahtjev osobe ili suca da bi se razriješilo pitanje gdje je fikh, odnosno islamsko pravo nejasno.

bittet die Versammlung, dass Weitere in der Sache zu veranlassen.

Es entwickelt sich über diesen Punkt eine längere Debatte in welcher sich Mujaga K o m a d i n a, Alibeg A l a j b e g o v i ć, H. Hafiz H a d ž a g i ć, Fehim eff. Č u r č i ć, Ahmet eff. K a r a b e g, Akif eff. B i s e r o v i ć, Mehmed beg I b r a h i m p a š i ć, Haki eff. H a d ž i ć, Ademaga M e š i ć und Esaf eff. Kulović beteiligen.

Mujaga K o m a d i n a sagt: "Hercegovina se nije organizovala; čekamo samo na slogu. Sloga mora doći, zato se ima odbor pobrinuti i da brat bratu ruku dade". Er beantragt, dass der Partei Vorstand mit der Durchführung der Verhandlungen betraut werden.

Alibeg A l a j b e g o v i ć spricht unter stürmlichen Živio-Rufen dafür, dass die Parteileitung (Vorstand) zu dem gedachten Zwecks noch heute zusammenetrete, dass der Partei-Leitung eine unbeschränkte Vollmacht gegeben werde, aber die Verständigung der Partei keine Herabsetzung resp. Erniedrigung zufügen darf. "Ako bi se sloga nečasna zahtijevala, onda [je] ne smije biti; pregorjetimo žemo njima sve, ali ponižen je ne smije biti; dostojno jedno drugome u svemu".

Hadži Hafiz eff. H a d ž a g i ć meint, dass, wenn zu einer Verständigung nicht kommt, die Mitglieder nicht mehr zu einer neuen Versammlung einberufen werden mögen.

Der Antrag des Fehim eff. Č u r č i ć, dass aus der heutigen Versammlung an Alibeg Firdus ein Telegramm wegen der Fortsetzung der weiteren Verhandlungen gesendet werde, wird nach Einsprache des Dr. Hrasnica verworfen und ziet daraufhin auch der Antragsteller selbst seine Proposition zurück.

Eine längere Debatte entstand bei der Feage, ob mit Rücksicht auf die bevorstehenden Verhandlungen mit dem Exekutivausschusse die Parteileitung sich einen Präses definitiv oder nur provisorisch wählen soll. Wie ich aus den Bemerkungen der diesbezüglichen Redner entnehmen konnte, ist diese Frage deshalb von Wichtigkeit, weil falls nur ein provisorischer Präses gewählt würde, dann die Partei im Falle des Zustandekommens eine Fusion mit dem Exekutivausschusse *eo ipso* die Führshaft des Ali beg Firdus hätte anerkennen müssen.

Ahmed eff. K a r a b e g und Mujaga K o m a d i n a debattieren unter Zustimmung des grössten Teiles der Versammlungsteilnehmer aus der Hercegovina, dass die Parteileitung sich nur einen provisorischen Präses wählen soll. Dieser Ansicht waren auch Muhamed beg I b r a š i m o v i ć und Alibeg A l a j b e g o v i ć .

Dr. H r a s n i c a sagt, dass sich die Parteileitung dem Präses unbedingt definitiv zu wählen habe, denn der Exekutivausschusse habe auch einen Präses. Ohne definitiven Präses würde keine Parität mit den Exekutivausschusse bestehen.

Esad eff. K u l o v i ć sagt: “Zar ćete nas strpati pod Alibeg ovu kapu; ja neću da pod kapu Alibega dođem, morada se bira stalno predsjedništvo”.

Dr. Halidbeg H r a s n i c a führt aus, dass eine *Conditio sine qua non* für die Verständigung mit der Exekutivausschusse der Umstand sein muss, das beide Parteivorstände (daher sowohl der Exekutivausschuss wie auch die heute gewählte Ausschuss der Muslimanska Samostalna Stranka) im Falle eine Verständigung fallen müssen und dann ein neuer Ausschuss gewählt werden muss.

Endlich sieht sich Mujaga K o o m a d i n a veranlasst, seinen früheren Standpunkt aufzugeben und sich dem Standpunkte des K u l o v i ć anzuschliessen.

Als Beschluss der heutigen Versammlung gilt daher, dass die gewählte Parteileitung sich bei ihrer Konstituierung einen definitiven Präses zu wählen und dass erst dann mit den Verhandlungen mit der Gegenpartei begonnen werden soll.

Gymnasiallehrer H a k i e f f. H a d ž i ć kritisierte in scharfen Worten die in der Nummer 28 von 9. April erscheinene Notiz des “Musavat” “Samostalci u Sarajevu”, in welchem eine sehr abfällige Kritik über die Samostalci enthalten ist. H a k i j a H a d ž i ć findet die Schreibweise des “Musavat” für Unwürdig mit Rücksicht auf die bevorstehenden Verhandlungen der Partei für unopprtn, vor allem aber für illoyal und gemein. Er beantragt. Dass die Schreitweise des “Musavat” der öffentlichen Verachtung überlassen möge, was von der Versammlung durch Živio-Rufe auf H a d ž i ć gebilligt worden zu sein schein.

10.) P u n k t 10 E v e n t u a l i a. Muhamed aga I b r a h i m p a š i ć bringt die Frage der Auswanderung der Moslims zur Sprache und ist der Ansicht, dass in dieser Sache vor allen die Muaallims ihre Schuldigkeit zu thun hätten und dass sie die Partaileitung an den Rijaset zu wenden hätte, damit dieser die Mualims in dem erwünschten Sinne beauftragen.

Akif eff. B i s e r o v i ć ist gleichfalls der Ansicht, das die Partaileitung bei dem Rijaset um Herausgabe einer Fetva an die Mualims bitlich werden soll.

Mualim D u k a t a r nimmt der Verein "Mualimsko imamsko društvo" in den Schutz und sagt, dass der Verein seinerseits ein Zirkular an die Mitglieder wegen Aufklärung der Bevölkerung erlassen habe.

Der Antrag B i s e r o v i ć und Muhamedaga I b r a h i m p a š i ć wird hierauf angenommen.

Sodann wird die Varsammlung nach Dankesworten des Vorsitzenden, pens. Scheriatsoberrichters H a f i z o v i ć um 1 Uhr 20 Min. Nachmittags geschlossen.

Sarajevo, am 10 April 1910

Dr. Michael Michalics
Regierungskonzipist

Regierungskommissär für die Landeshauptstadt Sarajevo
Z: 201 präs. "Muslimanska samostalna stranka"
konstituierende Versammlung.

Sarajevo, am 11. April 1910

An das
Präsidium der Landesregierung in SARAJEVO

Prilog 3.⁴⁴

Poglavar Zemaljske vlade barun Marijan Varešanin - Zajedničkom ministarstvu financija, Sarajevo, 4. V. 1910.

Obavijest o listi kandidata za koju se, prema povjerljivim informacijama, opredijelila Hrvatska katolička udruga. Procjenjuje se njezine izborne šanse te se s tim u vezi konstatira da je jedina šansa njezine izborne pobjede da nadbiskup Stadler uspije u Rimu postići zabranu političkog angažmana franjevaca, koji su, zbog svoga golemog utjecaja u narodu, krucijalni čimbenik za izbornu pobjedu Hrvatske narodne zajednice.

“Udruga“ Landtagskandidaturen. An das k. u. K. Finanz-Ministerium in Angelegenheiten Bosniens und der Hercegovina in Wien.

Die von Exzellenz Dr. Stadler respektive Bischof Ivan Šarić gegen die “Zajednica“ ins Leben Katholiken-Partei der “Udruga“ ist nach verlässlichen Nachrichten, in Bezug auf die folgenden Landtagskandidaturen schlüssig geworden:

III. Kurie:

Wahlbezirk 10 Sarajevo: Kanonikus Paul Pajić,

11 Mostar: noch kein Kandidat,

12 Ljubuški: Don Marijan Vojnović,

13 Banja Luka, Bihać: Dr. Dražić,

14 Tuzla: Bischof Ivan Šarić,

15 Travnik: Don Jure Veselić,

16 Livno: Kaufmann Nijo Kajić (hat Kandidatur noch nicht angenommen).

II. Kurie:

Wahlbezirk 10 Sarajevo: Dr. Mazzi, falls nicht annimt Dr. Dražić,

11 Travnik: Bischof Dr. Ivan Šarić,

12 Mostar: ohne Kandidatur,

⁴⁴ ABH, ZMF, Prez., BH, 593/1910.

13 Tuzla: I v a n T a r t a n j,
14 Banja Luka, Bihać: G r g a P o t u š e k, Restaurateur.

I .Kurie 2. Wählerklasse

**Baurat V a n c a š, Direktor S o m o g y, Dr. Viktor J a n k i e w i t z,
Dr. D r a ž i ć.**

Die Kandidatenliste ist sowohl was ihre Vollständigkeit, wie auch das politische Gewicht, der darin enthaltenen Personen einbelangt, ein Cliché der Schwäche dieser Partei und ein Beweis dafür, dass die für die "Zajednica" in überwiegender Zahl eintretenden Franziskaner ihren jahrhunderte langen Einfluss auf die hierländigen Katholiken noch besitzen und gegen Erzbischof Dr. S t a d l e r, beziehungsweise gegen seine unbeliebte Umgebung, auch mit Erfolg geltend machen. Ob der Erzbischof nicht bis zu dem entscheidenden Wahltage in Rom das Mittel finden wird, die Ordensbrüder der Franziskaner wenn nicht botmässig, so doch in eine für die "Zajednica" gefährliche Pasivität zu drängen, kann von hieraus nicht beurteilt werden; sicher ist nur, dass ein solcher Umschwung auch in der letzten Stunde, in der Kurie der Landbevölkerung den Kandidaten der "Udruga" zum leichten Siege verhelfen würde, weil die katholischen Wähler dieser Kurie, falls sie nicht unter der führung ihres Frater zum Wahlorte ziehen und unter seiner Aufsicht abstimmen, die politischen Divergenzen zwischen der Stadler und Mandić-Partei eigentlich nicht tangieren und sie daher allein, die von der Franziskanern fallen gelassene Wahlfahne keinesfalls wieder hochheben werden.

Nach den neusten Nachrichten soll Bischof Š a r i ć den Dr. M a n d i ć, zwecks Verständigung über ein Wahlkompromiss zu sich gebeten haben, letzterer soll aber im Vertrauen auf seine gebesserten Wahlchancen dieser Einladung nicht Folge geleistet haben. Ob es Erzbischof S t a d l e r gelingen wird den durch seine heissblütige Umgebung so zugespitzten Gegensatz zwischen den beiden Parteilagern der Katholiken doch noch zu mildern, hängt hauptsächlich davon ab, dass derselbe die Leitung der Verständigungsaktion selbst übernimmt, seine grosse Autorität für selbe ins Treffen führt, deren Š a r i ć eben vollkommen ermangelt.

Der Chef der Landesregierung:

Varešanin Marijan

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a) Neobjavljeni

- Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo (ABH)
- Zemaljska vlada
- Zajedničko ministarstvo financija
- Privatna registratura

b) Objavljeni

- “Stenografski izvještaj III. sjednice Sabora Bosne i Hercegovine”, u: *Stenografski izvještaji o sjednicama bosansko-hercegovačkog Sabora. Sarajevo, 1910., 1911./1912.*

LITERATURA

- Cipek Tihomir – Matković Stjepan. 2006. *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.* Zagreb:
- Đaković Luka. 1085. *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata (I. dio: Do otvaranja sabora 1910.).* Zagreb:
- Grijak Zoran. 2001. *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera,* Zagreb:
- Grijak Zoran. 2007. “Doprinos vrhbosanskog nadbiskupa Dr. Josipa Stadlera djelovanju Stranke prava u Bosni i Hercegovini tijekom Prvog svjetskog rata.” u: *Pravaška misao i politika /* Turkalj Jasna; Matijević Zlatko; Matković Stjepan (ur.). Zagreb: 181.-203.
- Gross Mirjana. 1973. *Povijest pravaške ideologije.* Zagreb:
- Karamatić Marko. 1992. *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878.-1914.* Sarajevo:

Summary

ON THE BEGINNING OF FUNCTIONING OF THE CROATIAN NATIONAL COMMUNITY AND THE CROATIAN CATHOLIC UNION IN PARLIAMENTARY CONDITIONS

The instituting of parliamentarism in Bosnia and Herzegovina in 1910 had important consequences for the shaping of Croat and Muslim politics until the break out of the First World War (1914) and the dissolution of the Parliament of Bosnia and Herzegovina in February of 1915. Namely, the fact that the parliamentary system was based on the confessional principle brought about the need for the swift re-ordering of parties according to this principle. This was already achieved in Serbian politics, while in the Croat and Muslim politics the tradition of equating of the religious and national belonging would be politically institutionalized only in 1910, after this was done in the Draft of the Constitution, with the founding of the Croatian Catholic Union (HKU) and the Muslim Independent Party (MSS). The founding of the HKU initiated a big divide in Croat politics in Bosnia and Herzegovina because the secular intelligentsia and the Franciscans in the Croatian National Community (HNZ) declined the compromise with HKU by which they would support its religious profile. Despite the fact that the Draft of the Constitution predicted a confessional electoral body, they continued to insist on the inter-confessional component of HNZ's programme. The reasons which moved archbishop Stadler to establish the HKU were conditioned by the fact that the Croatian national process in Bosnia and Herzegovina was not yet finished and that its progress could be threatened if it was to be placed onto inter-confessional foundations. He was also motivated by the fact that the leadership of the HNZ refused to include the Catholic immigrants in the Monarchy into the Croatian politics, as well as by the circumstance that the leadership of the HNZ was more in favour of cooperation with the Serbs, which stood in contrary to the Programme of the Right from 1894 which was supported by the HNZ and the HKU. Opposite to the divide in Croatian politics in Bosnia and Herzegovina, the Muslim politics were homogenized on the basis of religion due to the establishing of the MSS which was now supported by a pro-Croat part of Muslim intelligentsia from the MNS. The compromise between HNZ and HKU was reached only in 1912 after the open support of the Muslim and Serb clubs in the Parliament for the autonomy of Bosnia and Herzegovina and the resolute refusal of

HNZ's and HKU's attempts to unite Bosnia and Herzegovina with Croatia in a "trialist" Monarchy. This compromise did not, however, last very long because the break down of the Right organization and the return to power of the Croat-Serb coalition in Croatia in 1913 brought about a new predominance of the supporters of Croat-Serb cooperation in the leadership of the HNZ. This would influence archbishop Stadler to seek political support for the unification of Croatian lands with Bosnia and Herzegovina in a Great-Austrian trialist circle around the crown prince archduke Franz Ferdinand.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Austro-Hungarian Monarchy, Constitution 1910, The Parliament of Bosnia and Herzegovina, Croatian National Community, Croatian Catholic Union, Muslim National Organization, Muslim Independent Party, Serb National Organization, parliamentary action